

Halep'ten Rio de Janeiro'ya I. Dönem TBMM İzmit Milletvekili Mehmet Fuat Carım (1892-1972)

Funda Selçuk Şirin*

(ORCID ID: 0000-0002-1548-7646)

Gönderim Tarihi
(Submitted)

09.06.2020

Kabul Tarihi
(Accepted)

21.08.2020

Yayın Tarihi
(Published)

10.11.2020

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Selçuk Şirin, F., "Halep'ten Rio de Janeiro'ya I. Dönem TBMM İzmit Milletvekili Mehmet Fuat Carım (1892-1972)", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/ TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı (2020): 107-151.

APA: Selçuk Şirin, F. (2020). Halep'ten Rio de Janeiro'ya I. Dönem TBMM İzmit Milletvekili Mehmet Fuat Carım (1892-1972). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 (TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı), 107-151.

Öz

Kafkas kökenli bir ailenin çocuğu olan Fuat Carım, babasının görevi nedeniyle Halep'te dünyaya geldi. Osmanlı Devleti'nin en sıkıntılı yıllarında dönemin en gözde okullarından biri olan Mülkiye'de yüksek eğitimini tamamladı. Osmanlı Devleti'nin başta Balkan coğrafyası olmak üzere içinde bulunduğu sıkıntı Fuat Carım'ı da imparatorluğun kurtuluşu için arayışlara sevk etti. Mülkiye'de eğitim aldığı yıllarda yolu İttihatçılarla kesişti. Bu ilişki, ilerleyen yıllarda artarak devam etti. I. Dünya Savaşı yıllarında bürokraside göreve başlayan Carım, 1917'de Adapazarı Kaymakamı oldu. Bölge açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bu yıllarda Carım, Teşkilat-ı Mahsusa ile bölgedeki çete faaliyetlerine karşı mücadele içinde aktif olarak yerini aldı. I. TBMM'de İzmit milletvekili olan Carım, Milli Mücadele'ye de aktif bir şekilde

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, funda.sirin@kocaeli.edu.tr.

Assoc. Prof. Dr., Kocaeli University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, funda.sirin@kocaeli.edu.tr.

katıldı. Hizmetlerinden dolayı Kırmızı Yeşil İstiklal madalyası aldı. 1922-1924 yılları arasında Moskova ve Kazan Başkonsolosu olan Carım'ın yaklaşık 35 yıl sürecek olan inişli çıkışlı bir hariciye kariyeri de başlamış oldu. Carım, bu süreçte hem özel hayatında hem de mesleki yaşamında oldukça ilginç ve önemli gelişmeler yaşadı. Dışişlerinde çalıştığı süre içinde pek çok önemli olaya tanık oldu ve önemli isimlerle tanıştı. Son görev yeri Rio de Janeiro'da Büyükelçi olan Fuat Carım, kişiliği ile Dışişleri'nin kendine özgü ve iz bırakan simalarından biri olmuştur. Kariyerine pek çok çalışma sığdıran Fuat Carım çevirileri ile de tanınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çerkes, İzmit, Adapazarı, Nimet Arzık, Taha Carım

From Aleppo to Rio de Janeiro: İzmit Deputy in 1st Parliament in Grand National Assembly of Turkey, Mehmet Fuat Carım (1892-1972)

Abstract

Having a Caucasian rooted family, Fuat Carım was born in Aleppo due to his father's occupation. He completed his higher education in *Mülkiye* which was one of the period's most prestigious schools in the most turbulent period of the Ottoman Empire. Fuat Carım incited to the pursuit of salvation of the Empire by virtue of the trouble that the Ottoman Empire in, initially, in the Balkan geography. His path crossed with the Unionists while he was studying at *Mülkiye* and this relation continued increasingly in the proceeding years. In the years of World War I, he took place in the bureaucracy and he became kaimakam of Adapazarı in 1917. He was active in the conflict against the guerilla activity in the region with *Teşkilat-ı Mahsusa* in the years when there were important development taking place. He became İzmit deputy in 1st Parliament in Grand National Assembly of Turkey and he vigorously joined in the National Struggle. He took Red-Green War of Independence Medal due to his service. He became consul general of Moscow and Kazan between 1922-1924, thus, his undulated career in Foreign Office which would last approximately 35 years began. In this process, both of his private and occupational life included rather interesting and significant developments. He met important names and witnessed a lot of momentous occasion in the years when he was in Foreign Office. His last place of duty was Rio de Janerio. He gets to be a *sui generis* and impressing figure with his character in the Foreign Office. His career involves many works and he was also acknowledged with translations.

Keywords: Caucasian, İzmit, Adapazarı, Nimet Arzık, Taha Carım

Giriş

Mehmet Fuat (Carım) 1892 yılında Halep'te doğdu.¹ Babası Kafkasya kökenli Hacı Mustafa Raşit Bey'dir. Kafkasya'nın yüksek dağlarında yaşayan Çerkez Şapsığ² aşiretinden kaçırılarak Batum'a oradan da İstanbul'a getirilen ve rıhtımda gemiden kaçan Hacı Mustafa Raşit Bey, kendisini bulan zengin bir Paşa tarafından himaye edilir.³ Zeki bir çocuk olan Mustafa Raşit Bey'in iyi bir eğitim alması sağlanır. Hukuk eğitimi alır. Almanca öğrenir. Burchner'den çeviriler yapar. Madde ve Kuvvet kitabını (Force et Matière'i) çevirir. Nimet Arzık dedesinin el yazısı ile bir hukuk kitabı yazdığını ve kitabın uzun süre kendinde olduğunu ancak taşınmalar sonucunda kaybolduğunu yazar.⁴ Hacı Mustafa Raşit Bey, yıllar sonra kendisinin öldüğünü düşünen ailesini de bulur. Almış olduğu eğitim sonunda İstinaf Mahkemesi Savcısı olan Mustafa Raşit Bey, Jön Türk hareketi içinde de yer alır.⁵ Bu durum üzerinde II. Abdülhamit döneminin saygın ve muhalefetin odağında bulunan okullarından biri olan Hukuk Mektebinde eğitim almış olması etkilidir. Mustafa Raşit Bey, Jön Türklerle ilişkisi öğrenilince Trablus'a Müdde-i Umumi olarak sürgün edilmiştir.⁶

¹ Muhittin Ünal, *Kurtuluş Savaşı'nda Çerkeslerin Rolü*, Cem Yayınevi, İstanbul 1996, s. 121-122; Sefer Berzeg, *Kurtuluş Savaşında Çerkez Göçmenleri*, Cilt: 2, Nart Yayıncılık İstanbul 1990, s. 33, 68; Nart Kozak, *Osmanlı Tarihinde İz Bırakan Çerkezler*, Neşa Ofset, İstanbul 2010, s. 353-354

² Nimet Arzık, *Tek At, Tek Mızrak Anılar-1*, Cilt:1; Kaynak Yayınları, İstanbul 1983, s.31. Arzık dedesinin Şapsığ olduğunu yazar. Muhittin Ünal da aynı bilgiyi verir. Ünal, a.g.e, s.121-122; Ancak Ryan Gingeras, Ubih olduğunu yazar. Ryan Gingeras, *Dertli Sahiller, Şiddet Etnisite ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu 1912-1923* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 102

³ Arzık, a.g.e, Cilt: 1, s.31; Nimet Arzık, Fuat Carım'ın genç yaşta ölen abisi Halid Carım'ın kızıdır. Nimet Arzık'ın abisi Taha Carım'dır. Bknz. Tayfun Er, *Erguvaniler Türkiye'de İktidar Doğanlar*, Duvar Yayınları, İzmir, 2007, s. 237-238. Cavit Orhan Tütengil, Nimet Arzık'ın Fuat Carım'ın kızı olduğunu yazar. Ancak bu bilgi yanlıştır. Cavit Orhan Tütengil, *Temeldeki Çatlak*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1975, s. 193. Dipnot 70.

⁴ Arzık, a.g.e., Cilt: 1; s.31-33.

⁵ Bu bilgi Nimet Arzık tarafından da verilir. Hatta babaannesinin o günlere dair yaptığı konuşmalarında tarifsiz bir eda ile dedesinin "Jönler"den olduğunu yazar. Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.33

⁶ BOA, DH.MKT./2577-154-0 H-11-10-1319

Mustafa Raşit Bey, İstanbul'dan ayrılmadan önce dönemin Medine Mollasının kızı Huriye Hanım ile evlendi.⁷ Ancak Trablus'ta da Jön Türklerle temasını sürdürmüştür. Mustafa Raşit Bey, bu ilk evliliğinden bir müddet sonra ikinci kez evlendi. İkinci eşi, Rus Çarı'nın emir subayı olan amcası Albay Kubzeş nedeniyle Romanya'ya kaçmak zorunda kalan Kafkasyalı bir aileye mensup olan Zeynep Hanım'dır. Çiftin dört çocuğu oldu. Halit, Fuat, Tarık ve Edibe.⁸ Mustafa Raşit Bey, bir müddet sonra Humus'a bağlı Zıyılın'a tenzili rütbeyle kaymakam olarak atandı.⁹ Ancak kısa süre sonra kendisi ile ilgili olarak yapılan jurnaller nedeniyle Fizan'a sürüldü.¹⁰ Ahmet Bedevi Kuran, Mustafa Raşid Bey'in sürülmesinin sebebinin Çerkes ümerasından Süleyman Paşa ile birlikte kaleme aldıkları bir Çerkes Tarihi yazma girişimi olduğunu belirtir.¹¹

Mustafa Raşit Bey, Fizan'dan bir müddet sonra sürgün olarak Trablus'a getirilmiş olmasına rağmen tekrar Fizan'a gönderildi. Nimet Arzık, büyükbabasının Trablus'ta tutuklu iken dönemin Trablusgarp Valisi Namık Paşa'nın Jöntürk olan doktoru tarafından makamından alınan mührü ile hazırlatılan bir sahte af belgesi ile serbest kaldığını ancak kısa süre sonra olayın anlaşılacak tutuklandığı ve yeniden Fizan'a gönderildiğini yazar. Yaşananlardan dönemin Trablus valisi, Namık Paşa'nın sorumlu tutulduğunu belirtir.¹² Ahmet Bedevi Kuran da Arzık'n verdiği olayı anlatır. Kuran, Mustafa Raşit Bey'in kurtarılma girişiminin aslında Jön Türk hareketi içinde oldukça önemli bir olay olan ve yeni bir dönemin de başlangıcı sayılan Mizancı Murat ile Ahmet Celalettin Paşa'nın anlaşması sonrasındaki gelişmelerin bir uzantısı olarak gerçekleştiğini yazar.¹³

⁷ Arzık, a.g.e. Cilt:1, s.21, s.31-33

⁸ Arzık, a.g.e. Cilt:1, s. 34

⁹ BOA, BEO./2858-214331-0 H-03-05-124

¹⁰ BOA., DH.MKT./2190-87-0 H.05-12-1316

¹¹ Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013, s.671, dipnot 4.

¹² Arzık, a.g.e, Cilt: , s. 36-37. Arzık'ın vermiş olduğu bu bilgi doğrudur. Zira Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde konu ile ilgili belgeler bilgilerin doğru olduğunu göstermektedir. BOA, DH.MKT./2182-106/H.15-11-1316

¹³ Bu anlaşma «Jön Türk» tarihinde kayda değer bir nokta teşkil eder. Gerek Ahmed Celâlleddin Paşaya dehalet edenler, gerek Paris Sefaretinin tebliğ-i resmîsinden mülhem olarak bilâhare Sefir Münir Beyle uyuşanlar arasında «Jön Türk» âleminin tanınmış şahsiyetleri ve «ittihad ve Terakki» müessislerinden iki mefkûreci de

Eşinin sürgünü üzerine çocukları ile İstanbul'a dönmek için Padişah Abdülhamit'e yazan Zeynep Hanım, hem gerekli olan izin alır hem de kendisine maaş bağlanır.¹⁴ Ancak Zeynep Hanım, yolda mola için durdukları Malta Adası'nda İngiliz yöneticilere müracaat ederek orada kalır. Nimet Arzık, büyükannesinin kendisine böyle hareket etmesini temasta oldukları Jön Türklerin söylediğini yazar.¹⁵ Mustafa Raşit Bey'in sürgünü bitene kadar çocukları ile Malta'da kalan Zeynep Hanım, eşinin affedilmesi üzerine yeniden Trablus'a döner.¹⁶ Trablus'ta görevine devam eden Mustafa Raşit Bey, arazi itilafından kaynaklanan bir olay sonunda çadırında vurularak öldürülür. Bu esnada küçük oğlu Tarık (Carım) yanındadır ve doktor getirinceye kadar babası kan kaybından ölür.¹⁷ Aile bir müddet daha Trablus'ta kalır. Babasının ölümünden bir müddet sonra Fuat Carım'ın kız kardeşi Edibe de tifo nedeniyle hayatın kaybeder. Büyük oğlu Halit (Carım) edebiyat ve

bulunuyordu. Uyuşmadan sonra Cenevre'deki «Mizan» gazetesi kapanmıştı. Bunun yerine İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet Beyler tarafından «Osmanlı» gazetesi çıkarıldı. Lâkin Sefir Münir Bey ve bu sırada sahneye dahil olan Necib Melhame uyuşması üzerine bu gazete de tatil edilmişti. İshak Sükûti Bey Roma Sefaretinde vazife kabul etmişti Trablusgarp menfasından kaçan Gülhane'de gez hekimliği yaparken Trablusgarp'a sürülen ve iki sene kadar hastanede çalıştıktan sonra firarla Cenevre'ye gelen ve 1904 de «İçtihad» mecmuasını çıkaran Doktor Abdullah Cevdet Bey, Viyana Sefareti doktoru; Çürüksulu Ahmed Bey ise Belgrad Ataşemiliteri olmuştu. Serasker Yaveri Şefik Bey Bükreş, Ali Kemal Bey Brüksel, Rauf Ahmed Bey Atina Sefaretinde memuriyet almışlardı. Şerafeddin Mağmumi ve daha bazıları tahsillerine devamı tercih etmişler; Rahmi ve Süleyman Nazif Beylerle daha birkaç ihtilâlcî memlekete dönmüşlerdi. Fizan'da bulunan Filibeli Hilmi, Bahriyeli Sami ve Doktor Nazmi Beylerle on yedi Tıbbiyeli de oradan geri alınmıştı. Fakat bilâhare Hilmi ve Sami Beyler tekrar Fizan'a gönderilmişlerdir. Sami Bey Sahrayı Kebir tarikiyle Fizan'dan kaçmağa muvaffak olmuştu; Hacı Raşid ve Ahmed Beyler de 28 Ağustos 1314 tarihinde Trablusgarp Valisi Receb Paşa'nın Yaveri Binbaşı Şevket Beyin hazırladığı sahte bir mektupla Fizan'dan kurtarılmıştı." Kuran, a.g.e., s.194-196.

¹⁴ BOA., Y.PRKJ./37-108-0/H.13.07.1316; BOA., Y.A.HUS/392-14-0/H.05.08.1316

¹⁵ Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.37-39

¹⁶ Nimet Arzık ile yakın arkadaş olan İlber Ortay'lı arkadaşı ile yaptığı bir sohbet esnasında arşivde karşılaştığı bir mektuptan habseder. Bu konuşma üzerine bahsedilen kişinin Nimet Arzık'ın babaannesi Zeynep Hanım olduğunu öğrenirler. "Kadının biri Trablusgarp temyiz divanından bir azanın eşi Zeynep Hanım kocasını mahkûm etmişler diye gidip Kayzer'e Sultanı şikayet eden bir mektup yazmış, Nimet Arzık'da "-Aaa o benim büyükannem demez mi." Mektubun kopyasını arşivden getirdik." İlber Ortaylı, *Zaman Kaybolmaz*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008, s. 440-441

¹⁷ BOA., ZB./327-79-OR-18-08-1324

felsefe eğitim için Fransa'da, Fuat (Carım) ise, İstanbul'da eğitimlerine devam ederler. Eşinin ölümünden sonra Zeynep Hanım, küçük oğlu Tarık (Carım) ile birlikte Trablus'tan ayrılarak İstanbul'a dönmeye karar verir. Kısa süre sonra ailenin küçük oğlu Tarık da büyük abi Halit'in yanına eğitim için Paris'e gönderilir.

Trablusgarp'tan İstanbul'a Geliş ve Yeni Bir Hayat

Mehmet Fuat (Carım), ilköğrenime Trablusgarp'ta Mekteb-i İrfan'da başladı. Eğitimine Halep'te Frerler Fransız Mektebi'nde devam etti. Ancak bir müddet sonra ailesinden ayrılarak İstanbul'da Mercan İdadisi'nde eğitimini sürdürdü.¹⁸ 1910'da kayıt yaptırdığı Mülkiye Mektebi'nden babasını kaybetmesi ve ailenin İstanbul'a taşınması sonrasında yaşanan maddi ve manevi tüm sıkıntılara rağmen 1913'te başarılı bir şekilde mezun oldu. Yükseköğrenimi'ne Cenevre Üniversitesi'nde devam etmek isteyen Mehmet Fuat Carım, üniversiteye kayıt yaptırmış olmasına rağmen devam edemedi. 23 Ekim 1915'te İzmir/Bornova Nahiyesi Müdürlüğü'ne tayin edilerek bürokraside görev almaya başladı. 17 Haziran 1916'da Karesi Sancağına Hukuk İşleri Müdürlüğüne atandı. 12 Mayıs 1917'de Gönen ve ardından da 1 Aralık 1917'de de Adapazarı Kaymakamlığına atandı.¹⁹

Fuat Carım'ın kaymakam olarak atandığı dönemde abisi Halit Carım, Gönen'de İspanyol gribinden öldüğünden dul kalan eşi ve iki çocuğu (Nimet ve Tarık) da²⁰ Fuat Carım ve annesi ile birlikte Adapazarı'na taşındılar. Nimet Arzık, dedesinin ölüm gerekçesi gibi babasının ölüm gerekçesinin de uydurma olduğunu düşünür.²¹ Zira Halit Carım,

¹⁸ Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923 Cilt:III, Haz. Fahri Çoker, TBMM Vakıf Yayınları, Ankara, yt, s.541

¹⁹ Türk Parlamento Tarihi, s.541-543. Burada Fuat Carım'ın Adapazarı Kaymakamlığına başlangıç tarihi 1 Aralık olarak verilmektedir. Yusuf Çam ise bu tarihin 17 Aralık olduğunu yazar. S. 32; Ayrıca bkz., *Türk İdare Dergisi, Atatürk ve İdare Özel Sayı*, Sayı: 362, Yıl 55, Ekim 1983.

²⁰ Nimet Arzık'ın annesi Polonyalı'dır. Babası ile Paris'te tanışarak evlenirler. Arzık'ın Ablası İren Zeynep Paris doğumlu, abisi Taha Carım Cenevre, kendisi de İzmir doğumludur. Arzık, a.g.e, Cilt:I, S. 49

²¹ "Bizim ailenin erkeklerinin çoğu yataklarında ölmemişlerdir. Ölümleri sır perdesi ile çevrilidir. Babam Halid Carım'ın Gönen'de öldüğünü söylediler. İspanyol gribinden. Büyük babamın da arazi ihtilafından öldüğünü anlatırlardı. Hatta tetiği çeken zavallı

İttihatçı bir gazetecidir. Le Levant Gazetesi'nin başyazar, Figaro'da köşe yazıları yazan Halit Carım, genç yazarların çevirilerini yayımladığı La Pensée Turque Dergisi'ni de çıkarmıştır. Bu dergi, Tanin matbaasında basılıyordu. İttihat ve Terakki Fırkası tarafından desteklenen ve beslenen bir dergiydi. Derginin editörü olan Halit Carım, Halit Raşit Carım imzasını kullanıyordu.²² Dergide dönemin genç ve başarılı edebiyatçıları bir araya getirmişti.²³ Halit Carım, Fransızca şiirler de yazmıştır.²⁴ I. Dünya Savaşı yıllarında Le Levant'da Türk Alman ittifakını ağır şekilde eleştiren yazılar kaleme aldı.²⁵ Nimet Arzık, babasının aslında bu muhalif tavrı nedeniyle öldürüldüğünü düşünmektedir.

Fuat Carım'ın Adapazarı Kaymakamlığı Dönemi

Fuat Carım, Adapazarı Kaymakamlığı görevini yürütürken Teşkilat-ı Mahsusa'da²⁶ görev almaya da başladı. Bu yıllarda Kara Kemal'in emri altında faaliyetlerde bulunan ve aynı zamanda Çerkes eski bir Teşkilat-ı Mahsusa casusu olan (Yenibahçeli) Şükrü Bey,²⁷ İzmit cephesinde Müslüman çetelerin toplanması ve idare edilmesi için görevlendirildi. Sadık jandarmalar bölgedeki subaylar ve eski gerilla liderlerinin yanı sıra Teşkilatı Mahsusa ile bağlantısı olan iki eski tecrübeli bürokrat; Fuat (Carım) ve (Kıbrıslı) Sırrı ve diğer yüksek rütbeli Jön Türklerle birlikte Karakol çeteleri, Adapazarı'ndan İstanbul sınırlarına kadar

bedeviyi asmışlardı konuşmasın diye. Babam bugün bile Bornova'nın nüfus kayıtlarında yaşar gözüktür. Gizli ilişkilerini bilmiyorum. Politikaya çenesine kadar batmış olduğunu biliyorum gazeteci olarak. İzmir'de evi çoluğu çocuğu varken Gönen'de ne işi olabilirdi. Çok sonraları Mére Marie Eva adındaki rahibe, ki okulda sınıf hocam ve Bornova'nın tanınmış ailesi olan Soları'lerin kızıydı, bana bir takım öyküler anlatmıştı. Babam öldüğünde on yedi yaşındaymış sör. Anlatılanları duymuş. Öldürtmüşler ve bir geminin lombozundan denize atmışlar." Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.45

²² Bknz., *La Pensée Turque*, No: 8, 1 Nisan 1917

²³ Yusuf Ziya Ortaç, *Portreler*, Yeni Matbaa, İstanbul 1960, s. 170.

²⁴ Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.49-50.

²⁵ Nimet Arzık, bu yazılar nedeniyle babasının idama mahkûm olduğunu annesinin Alman bir generale yaptığı başvuru Polonyalı olması nedeniyle dikkate alındığını ve babasının idamdan kurtulduğunu yazar. Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.50-51

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bknz. Ergün Hiçyılmaz, *Teşkilatı Mahsusa* Kaynak Yayınları, İstanbul 2014

²⁷ *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*, Haz. Yaşar Semiz, Ömer Akdağ, Çizgi Kitapevi, Konya 2011, s.56-80.

uzanan geniş bir bölgede etkinlik kurdular.²⁸ İttihatçı İzmit Mutasarrıfı İbrahim Süreyya (Yiğit) de Fuat Carım'ın yakın arkadaşları arasında yer almaktadır.²⁹ Anadolu'ya insan ve silah sağlanması bakımında stratejik bir öneme sahip olan bölge, bu özelliği nedeniyle hem Kuva-yı Milliye hem de İstanbul Hükümeti için son derece önemli bir noktaydı. Zira pek çok vatansever Osmanlı aydını İzmit, Adapazarı üzerinden Ankara'ya geçiriliyordu.³⁰ Bu isimler arasında Halide Edip (Adivar), Dr. Adnan (Adivar) ve Cami (Baykut) Bey de vardır. Bu isimleri Anadolu'ya geçirmek üzere Adapazarı'nda karşılayan ekibin içinde Fuat Carım da bulunuyordu. Halide Edip, hatıralarında Fuat Carım'ın Cami Bey'in dostu olduğunu da yazar. Hatta Halide Edip ve Adnan (Adivar) en güvenli yerlerden biri olduğu için geceyi Fuat Carım'ın evinde geçirmişti.³¹ Bu olay Yenibahçeli Şükrü Bey'in anılarında da geçer. Ancak Şükrü Bey Fuat Carım'dan hiç bahsetmez.³²

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra 11 Kasım 1917'den³³ beri yürütmekte olduğu kaymakamlık görevinden azledilen Fuat Carım'ın yerine Recai Nüzhet Bey atandı.³⁴ Fuat Carım, görevinden alındıktan sonra Kuva-yı Milliye 'ye katılarak Adapazarı'nda kurulan İlk Müdafaa Hukuk Cemiyeti'nde Heyet-i Merkeziye üyesi olarak yer aldı. Heyet üyeleri, Kaymakam Tahir Bey, Sırrı Bey, Fuat Bey,

²⁸ Fahri Can, "Birinci Dünya Harbında Sonra İlk Milli Kuvvet Nasıl Kuruldu?", *Yakın Tarihimiz*, 1, No: 2(10 Mayıs 1962), s. 334; Fahri Can "Kuva-yı Milliye Ruhunu", *Yakın Tarihimiz*, 1, No: 8 (19 Nisan 1962), s. 249-250 ve 28-29. Ahmet Efe, *Kuşçubaşı Eşref*, Bengi Yayınları, İstanbul 2007, s. 148-150.

²⁹ Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, Derin Yayınları, İstanbul 2009, s.59-60

³⁰ Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, Çeviren: Tansel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul 2003, s. 49-151

³¹ Halide Edip Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitapevi, İstanbul 1992, s. 98-100. Nimet Arzık da evlerine gelen isimleri sayarken Halide Edip ve Adnan Adivar ismini verir. Zira bu tarihlerde Fuat Carım, annesi ve genç yaşta kaybettiği abisinin eşi ve çocuklarıyla birlikte Adapazarı'nda yaşamaktadır. Ayrıca bknz. Arzık, a.g.e, Cilt: I, s. 129.

³² *Yenibahçeli ...s. 140-144*

³³ Yusuf Çam, *Milli Mücadelede İzmit Sancağı*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2014, s.32

³⁴ Özel, a.g.e., s. 106 .

Sait Bey Koçzade, Mahmut Bey, tüccardan Hasan Cavit Bey, Arapzade Cevat Bey ve Metozade Hüseyin Bey'dir.³⁵

Fuat Carım, Kuşçubaşı Eşref Bey ile ilgili gelişmelere de dahil olur. Malta'daki sürgünden dönen Kuşçubaşı Eşref Bey, yakın arkadaşı olan Rauf Orbay aracılığı ile Adapazarı ve yöresinin Kuva-yı Milliye Kumandanı olarak atandı.³⁶ Ancak Eşref Bey'in Kuva-yı Milliye 'nin ihtiyaçlarını karşılamak için kullandığı eşraftan para toplama yöntemi kısa sürede tepkilere neden oldu. Kendisi gibi Çerkes olan Hacim Muhittin; köle soyundan gelen Kuşçubaşının gitmesi gerektiğini, milli bir teşkilat yapılırsa bunu kendilerinin yapabileceğini söyleyerek Tahir Bey'e müracaat etmiştir. Bölge ileri gelenlerinde Kanpolat Sait Bey de aynı gerekçe ile Kuşçubaşı Eşref Bey'e tabi olmak istemez. Eşref Bey kendisine yapılan bölgeyi terak etme teklifini kabul etmez. İsyancılara karşı kendisini güçlendirmek için hapishaneyi boşaltır. Bölgede yaşanan gelişmeler Fuat Carım tarafından, Sait Bey'e bildirir. Sait Bey etrafına topladığı birliklerle Adapazarı'na yürür ve şehri kuşatır. Kuşçubaşı Eşref Bey'in bölgeden ayrılması ile olay yatıştır.³⁷

³⁵Anadolu'da Erzurum ve Sivas Kongreli yapılarak Heyeti Temsiliye'nin kurulduğu günlerde Adapazarı ve yöresinde bir teşkilatlanma olsa da İzmit Mutasarrıf Ali Suat Bey, Milli Mücadeleye karşı kayıtsız davranmıştır. Heyeti Temsiliye için bölgenin İstanbul'a yakınlığı Anadolu'ya geçişin kapısı olması nedeniyle oldukça hassas bir konudur. Zira Ali Suat Bey, Heyeti Temsiliye'nin İstanbul ile irtibatın kesilmesi ve Sivas'a bağlanması kararına da tereddütle yaklaşmıştır. Bu gelişmeler üzerine Heyeti Temsiliye'den gelen emir doğrultusunda Bolu Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Emin Fikri Bey'den Adapazarı Jandarma bölük kumandanı Yüzbaşı Abdurrahman Bey'e Adapazarı'nın İstanbul ile ilişkisini kesmesi ve buna karşı direnirlerse Mutasarrıf ile Kaymakamın tutuklanarak Bolu'ya gönderilmesi isteyen bir telgraf gelir. Bunun üzerine Abdurrahman Bey bir okul binasının alt katında toplantı düzenledi. Bu toplantıya Fuat (Carım) ve Sırrı (Bellioğlu) da katıldı. Bu gelişmelerden sonra o günkü toplantıda Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Kurulur. Adnan Sofuoğlu, *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 42-43; Çam, a.g.e., s. 38-42

³⁶ Benjamin C. Fortna, *Kuşçubaşı Eşref, Efsane Teşkilatı Mahsusa Subayının Hayatı*, Çev. Selçuk Uygur Timaş Yayınları, İstanbul 20017, s.347-368. Ahmet Efe, *Kuşçubaşı Eşref*, Bengi Yayınları, İstanbul 2007, s. 148-150

³⁷ Sofuoğlu, a.g.e., s. 61

Fuat Carım ve Milli Mücadele Dönemi

Fuat Carım, Milli Mücadele yıllarında Adapazarı-İzmit bölgesinde Rum ve Ermeni çetelerine karşı mücadele ederek Kuva-yı Milliye teşkilatının kurulmasına katkı sağladığı gibi, Kafkas göçmenlerinin özellikle de Çerkeslerin karşı hareketini önlemede ve milis kuvvetleri içinde yer almalarında da yardımcı oldu.³⁸ Çerkeslerle ilgili problemlerin çözümünde özellikle Kıbrıslı Sırrı ve Fuat Carım aktif olarak rol aldı. Ryan Gingeras, Teşkilat-ı Mahsusa'da Çerkeslerin hayli etkin olduğunu özellikle iktidar makamlarındaki Çerkeslerin çok sayıda olduğunu; Kuşçubaşı Eşref, Süleyman Askeri, bu iki kurucu subayın yanında çok sayıda Çerkes'in, istihbaratta görev aldığına ve muhtelif mevkileri doldurduklarına dikkat çeker. Çerkes Reşit ve kardeşi Ethem, Rauf (Orbay), Ahmet Anzavur, (Maan) Ali, Çerkes Davut, Şükrü (Yenibahçeli), Mehmet Fuat (Carım) gibi isimlerin savaş yıllarında Güney Marmara'da önemli figürler haline geldiğini yazar.³⁹ Gingeras, mücadele içinde aktif olarak yer almış olan Çerkesleri dahil oldukları boylar üzerinden prestijleri bakımından da sınıflamıştır. Fuat Carım'ın dahil olduğu Şapsığ boyunun da prestijli Çerkes boylardan biri olduğunu belirtir. Gingeras, prestijli boylara mensup olan Milli Mücadele döneminin pek çok tanınmış Çerkesinin çok iyi okullarda eğitim aldığına da dikkat çeker.⁴⁰ Fuat Carım'ın bölgedeki Çerkesler arasındaki konumu ve etkisi Gingeras'ın dikkat çektiği bu durum ile de oldukça ilgilidir.

Fuat Carım, İstanbul'un işgali esnasında tutuklandı. Cemal Kutay, "16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalini resmîye çeviren İngilizler Harbiye Nezareti ile beraber Türk Ocakları merkezini de basmışlar ellerine geçen dosyaları işgal komiserliğine vermişler daha sonra milliyetçilerin tevkifine başlamışlardır. Bunlar arasında Ziya Gökalp,

³⁸ Nimet Arzık, amcası Fuat Carım'ın TBMM'de iken Ermeni Çetelerinin sabık Adapazarı kaymakamına gözdağı vermek için evlerini bastıklarını ve para aldıklarını yazar. Olay esnasında babaanesi Zeynep Hanım'ın soğukkanlılığını hafızasında yer eden bir ayrıntıdır. Olayın faileri daha sonra yakalanarak cezalandırılmıştır. Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.53

³⁹ Gingeras, a.g.e.,s. 102

⁴⁰ Gingeras, a.g.e, s. 107.

Ağaoğlu Ahmed, Sadri Maksudi, Fuat Carım gibi şahsiyetler vardı.”⁴¹ bilgisini vermiştir.

Fuat Carım, 28 yaşında iken, 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'de İzmit milletvekili olarak yerini aldı.⁴² Bu tarihte Batı Anadolu'daki Kuva-yı Milliye birlikleri de düşman karşısında zor anlara yaşıyordu. 26 Mart'ta Gönen dolaylarında 174. Alay, Kirmasti ve Karacabey dolaylarında da 172. Piyade Alayı dağıldı. 22 Nisan'da ise Mahmut Bey isyancılar tarafından şehit edildi. Bunu üzerine Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Kuva-yı Milliye 'yi yeniden örgütlemek için 25 Nisan'da Bursa'dan ayrılarak Lefke'ye (Osmaneli) geçti.

Ankara'ya gitmek üzere hazırlanırken Adapazarı isyanı nedeniyle birlikleri ile bölgeye gelen Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Ali Fuat Paşa, burada Fuat Carım ile karşılaştı. Ali Fuat Paşa, kendisi de Çerkes olan bölge halkı tarafından sevilen ve bölgeyi iyi bilen sabık Adapazarı kaymakamı Fuat Bey'den isyancıların yatıştırılması için kendileriyle birlikte hareket etmesini istedi.⁴³ Durumu Mustafa Kemal Paşa'ya da bildirdi.⁴⁴ Fuat Carım, 26 Nisan 1920'de Umumi Kuva-yı Milliye Kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın yanında Adapazarı-Hendek bölgesindeki ayaklanmaların bastırılmasında görev aldı.⁴⁵ Ali Fuat Paşa'nın Kurmay Başkanı Binbaşı Saffet (Arıkan) ile birlikte isyanın

⁴¹ Cemal Kutay, *Osmanlı'da Cumhuriyete Yüz Yılıımızda Bir İnsan Hüseyin Rauf Orbay(1881-1964)*, Kazan Yayıncılık, İstanbul s. 686. Bu bilgi incelemiş olduğumuz diğer kaynaklarda mevcut değildir. Aynı zamanda Bilal Şimşir'in Malta Sürgünleri isimli çalışmasında da rastlayamadık. Aynı şekilde Sina Akşin'in İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele kitabında İstanbul'un işgali bölümünde de böyle bir bilgiye rastlayamadık.

⁴²Ahmet Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.242-243, <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d01/S M 230 1 1.pdf> (Erişim tarihi 25.04.2020)

⁴³ “...Bu esnada milliyetperverlerin kafile kafile şuursuzca cenuba doğru çekilip gittiklerini gördüğüm zaman bir senelik mesainin o anda mahvolup olmadığına şüphe etmiştim. Ben ve refakatimdekiler bin müşkilâtle bu müessif hale mani olabildik. Bu münasebetle Erkân-ı Harp Reisim Binbaşı Saffet ve Adapazarı mebusu Fuad Beylerin hizmet ve fedakârlıklarını burada minnettarlık ve teşekkürle yadederim.” Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıraları: Milli Mücadele Hatıraları*, Editör, Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2001, s.15.

⁴⁴ Özel, a.g.e., s. 105 ayrıca s. 146-150

⁴⁵ İlhami Soysal, *Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler*, Bengi Yayınları, İstanbul 2008, s.137.

yatıştırılmasında önemli rol oynadı.⁴⁶ Adapazarı-İzmit yöresinde çok sevilen Fuat Bey, Ermeni Rum Çetelerine karşı Kuva-yı Milliye çetelerinin kurulmasına önyak oldu. Yörede yoğun şekilde yaşayan Kafkaslıların karşı ihtilal örgütünde değil Kuva-yı Milliyecilerin yanında birleşmeleri için çalıştı.⁴⁷ Özellikle Düzce Ayaklanması'nda etkin bir rol aldı. ⁴⁸ Bu yıllarda özellikle Çerkeslerin karşı hareketlerini önlemekte etkili oldu. Hatta Çerkes Ethem kuvvetleriyle TBMM arasında bağlantı kurulmasında aracı oldu.⁴⁹ Çerkes Ethem, Ankara'ya TBMM'ne geldiğinde kendisine eşlik eden kişi Fuat Carım'dır.⁵⁰ Cemal Kutay'ın Çerkes Ethem Dosyası isimli çalışmasında Çerkes Ethem'in Hendek İsyanı ile ilgili anılarında bir bilgi yanlışı yapmıştır. Çerkes Ethem, başlarında Sefer ve Abdülvehap Beylerin bulunduğu asileri teslim aldığında TBMM tarafından isyancılara nasihat vermek amacıyla gönderilen Nasihat Heyeti üyelerini de kapalı tutuldukları bir bodrumdan kurtardıklarını yazar: "*Erkan-ı Harp Kaymakamı ve Mebus olan Hüsrev (Gerede) Lazistan Mebusu Osman Bey ve İzmit mebusu Fuad Bey'i bir bodrumda bulduk kurtardık. Kendileri yara bere içinde idiler. Çok hakaret görmüşlerdi.*"⁵¹ Oysa heyetteki Fuat Bey, Fuat Carım değil; Bolu Belediye Hekimi, Dr Mehmet Fuat Bey'dir.⁵²

⁴⁶ *Türk İstiklal Harbi VI. Cilt İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974, 89-105; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cilt: II*, Türkiye İş bankası Yayınları, İstanbul 1998, s.241. Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyân Milli Kurtuluş Savaşı'nın Gerçek Hikayesi*, Cilt: 7, May Yayınları, İstanbul 1967, s.16-18, Adnan Sofuoğlu, s. 104

⁴⁷ Ünal, a.g.e, s. 121-122.

⁴⁸ *Türk İstiklal Harbi...*, s.110-115; Hüseyin Sarı, *Milli Mücadele'de Bolu*, Kemal Matbaacılık, Bolu 1995, s.125

⁴⁹ Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, I. Cilt (1859-1968)*; Mars Matbaası, Ankara, 1969, s. 1557.

⁵⁰ Cemal Kutay, *Çerkes Ethem Dosyası* isimli çalışmasında Çerkes Ethem'i tanımış olan isimlerin görüşlerine de yer vereceğini belirtirken o tarihlere hayata olan Fuat Carım'ı da listeye ekler. Ancak Fuat Carım'ın konuya dair bir açıklamasına yer verilmez. Cemal Kutay, *Çerkes Ethem Dosyası*, 1. ve 2.cilt, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989, s.286

⁵¹ Kutay, a.g.e., s. 259; Ayrıca bknz., Ergün Hiçyılmaz, *Gizli Belgelerle Çerkes Ethem*, Varlık Yayınları, İstanbul 1993

⁵² *Hüsrev Gerede'nin Anıları, Kurtuluş Savaşı Atatürk ve Devrimler*, Haz.. Sami Önal, Literatür Yayınları, İstanbul 2002, s.191-203. Heyeti Nasihâ üyeleri Kurmay Binbaşı Hüsrev Gerede, İsmailzade Osman (Özgen), Dr Mehmed Fuad Bey, İlyaszade Şükrü (Güleç) Bey'dir. Dr. Günay Çağlar, "Hüsrev Bey Heyeti Nasihâsı (Nisan-Mayıs 1920), s.

Mazbatası Temmuz 1920'de onaylanan Fuat Carım, yörede kaldığı süre boyunca yararlı hizmetlerde bulunmuş daha sonra Ankara'ya giderek 5 Haziran 1920'de TBMM'ne katılmıştı. Ahmet Demirel, Fuat Carım'ın I. TBMM'nde bulunan gruplar içinde yer almayarak bağımsız milletvekillerinden biri olduğunu belirtir.⁵³ Ancak Carım'ın Meclisteki çalışma dönemi uzun sürmemiştir. Ali Fuat Paşa'nın isteği ve TBMM başkanlığının izniyle yeniden döndüğü bölgede hizmetlerine devam etti. Yine Çerkes Ethem'in Umum Kuvayı Tedbihiye Kumandanı sıfatıyla Fuat Carım'ın izin süresinin uzatılmasına ilişkin TBMM başkanlığına yaptığı başvuru üzerine Meclis bu süreyi bir ay daha uzatmıştır. Daha sonra izin süresiz izne dönüştürülmüşse de bazı mebusların itirazı üzerine bu süre üç ay olarak belirlenmişti.⁵⁴ Fuat Carım, Geyve, Adapazarı, Hendek, İzmit müsademelerine bilfiil ateş altında katılarak birçok yararlılık gösterdi. Bu nedenle TBMM Fuat Bey'in madalyasını kırmızı yeşile çevirdi.⁵⁵

Fuat Carım, Başkomutanlık Kanunu'nun süresinin birinci defa 3 ay daha uzatılması için 31 Ekim 1921 tarihli oturumda yapılan oylamada red oyu verdi. Bu oylamada 152 kabul, 3 çekimser ve 12 red oyu vardı.⁵⁶ I.TBMM'de Bağımsız milletvekilleri arasında yer alan Fuat Carım, Necmettin Sahir Sılay'ın 1921-1923 yılları arasında İlk TBMM üyeleri ile yaptığı bir ankete de katıldı. Ankette verdiği cevap aslında Carım'ın neden Başkomutanlık yetkilerinin uzatılması konusunda aleyhte oy kullandığını da açıklar. Sılay, ankete katılan milletvekillerine, *"Kazanılacak olan milli istiklal mücahedemizin feyizdâr ve semeredar olması neye mütevakkıftır"* sorusunu sorar. Carım, ankete 1 Temmuz 1338/1922'de katılmıştır ve şu cevabı vermiştir: *"Milli Mücadele'nin semeredar olması bence adı her ne olursa olsun şahsi hükümetlere*

87-90 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20802> (Erişim tarihi 25.04.2020)

⁵³ Demirel, a.g.e.s. 242-243 Fuat Carım'ın TBMM Arşivinde bulunan dosyasında hal tercümesi bulunmamaktadır. Bknz.

<https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> (Erişim tarihi 25.04.2020)

⁵⁴ Özel, a.g.e, s.105; Türk Parlamento Tarihi'nde ise, Cephe kumandanlığınca gösterilen lüzum üzerine de 11 Ağustos 1920'den itibaren süresiz izinli olduğu Meclis genel kurulunca kabul edildi. S. 541-543

⁵⁵ TBMMZC, Cilt: XII_XII, 1341

⁵⁶ Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet II. Grup*, İletişim Yayınları İstanbul 1995, s. 265

nihayet vermekle kabildir” olur.⁵⁷ Hiç şüphesiz ki bu açıklama oldukça önemli ve o günkü tartışmalar dikkate alındığında bir o kadar da manidardır. Zira Mustafa Kemal Paşa’nın Başkomutanlık süresinin uzatılması konusunun gündemde olduğu ve meclisteki II. Grubun Mustafa Kemal Paşa özelindeki yetki toplaşmasından rahatsızlık duyarak karşı çıktığı bir dönemde Carım’ın yanıtı aslında onun da bu durumdan rahatsız olduğunu gösteriyordu.

Sorulan soruya verilen bu cevap, Fuat Carım’ın neden Başkomutanlık yetki süresinin uzatılması aleyhinde oy verdiğini açıkladığı gibi görüşlerinde samimi olduğunu da gösterir. Zira red oyu verdiği oylama, 31 Ekim 1921’de yapılmıştı. Ankete ise 1922’nin 1 Temmuz’unda katılır. Dolayısıyla Carım’ın konu ile ilgili hassasiyetinin devam ettiğini görmek mümkündür. Aynı zamanda bu tarihte örgütlü muhalefete geçen II. Grubun yetki toplaşması ile ilgili eleştirileri ve kaygıların da katıldığını ve bu konuda gruba yakın bir çizgide durduğunu söylemek mümkündür.

Dışişleri Bakanlığı’ndaki Kariyeri

Fuat Carım, 21 Kasım 1920’de Moskova Büyükelçiliğine tayin edilen Ali Fuat Paşa ile birlikte Moskova’ya giden heyet içinde görev aldı.⁵⁸ Ali Fuat Cebesoy, kendisi ile birlikte Moskova’ya gidecek olan büyükelçilik heyetinin 3 gruptan oluştuğunu yazar. İlk grup; Büyükelçi, Ali Fuat, Başkatip Aziz Bey (Aziz Meker), İkinci Katip Osman Kemal Bey, Ateşe Piyade Yüzbaşı İdris (Çora) Bey, Süvari Yüzbaşı Sami Bey, evrak memuru Feridun (Hotinli) Bey’den oluşuyordu. Diğer heyet; Ataşemiliterlik ve Tetkik heyetidir. Ataşemiliter heyetin üyeleri; Erkan-ı harp Binbaşısı Saffet Bey, Muavin Erkan-ı Harb Yüzbaşı Mithat Bey, Mülhat Süvari Yüzbaşı Ali Rıza Bey Muhafız takım kumandanı Süvari Mülazımı Fuat Bey’dir. Tetkik Heyetinde ise, TBMM azasından ise Dr

⁵⁷ İlk Meclis Anketi, *Birinci Dönem TBMM Milletvekillerinin Gelecekte Bekledikleri*, TBMM Yayınları, Ankara 2004, s. 218.

⁵⁸ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s.3; Kamuran Gürün, *Türk Sovyet İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, 63-71

Tevfik Rüştü Bey, Fuat Bey (Carım) İsmail Suphi Soysalioğlu ve Besim Atalay vardır. Heyet Katibi Tahsin (Bac) Bey'dir.⁵⁹

Başta Mete Tunçay olmak üzere bazı çalışmalarda⁶⁰ Moskova Murahhas Heyeti içinde bulunan TBMM üyelerinin Resmi Türkiye Komünist Fırkası üyesi olduğu bilgisi veriliyor.⁶¹ Bu tarz bir bilgi, Şevket Süreyya Aydemir tarafından da verilir.⁶² Ancak Carım'ın yeğeni Nimet Arzık, böyle bir bilgi vermemektedir. Amcasının Ali Fuat Cebesoy ile birlikte bir ekip ile TBMM üyesi olarak Moskova'ya gittiğini yazar. Ancak amcasının TKF üyesi olduğuna dair ya da bu fırkayı temsilen Moskova'ya gittiğine dair bir açıklama yapmaz.⁶³ Fethi Tevetoğlu, Tahsin Bey ve Fuat Carım'ın diplomatik vazifelerle görevlendirildiklerini bilgisini verir ve herhangi bir şekilde her iki ismin de TKF üyesi olmasından bahsetmez.⁶⁴ Carım'la ilgili bir diğer çelişik bilgi de bu

⁵⁹ Cebesoy, a.g.e, s.102-103. Konuyla ilgili meclis tartışmaları için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, (Devre: 1), Cilt VI, İçtima: 101, 22 Kasım 1336, s. 1-17; Tevfik Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s. 205; Emel Akal, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, 38

⁶⁰ Erden Akbulut-Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)* TÜSTAV, İstanbul 2007, s. 31-58; Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, İstanbul 2002, s. 64 dipnot 96; Soner Yalçın, Efendi: *Beyaz Türklerin Büyük Sırrı*, Cilt: 1 Doğan Kitap, İstanbul 2004, s. 283'

⁶¹ Mete Tunçay, Fuat Carım'ı Resmi Türkiye Komünist Fırkası üyeleri olduğu bilgisini verir. S. 174; Hatta TKF, bu temsilcilere bir Komünist itimatnamesi vererek Komunter' e üyelik için müracaat ettiğini yazar. Heyette TBMM'den bulunan Dr Tevfik Rüştü Bey, Fuat Bey (Carım) İsmail Suphi Soysalioğlu ve Besim Atalay'ın TKF üyesi olduğunu belirtilir. Bu dört mebus Sovyet rejimini incelemek için gönderilmiştir. Tunçay, a.g.e., s. 174.

⁶² "Tevfik Rüştü ve Fuat Carım Beyler Moskova'ya Ankara Hükümeti adına değil bir aralık Mustafa Kemal Paşa'nın izni ve teşviki ile kurulan lüzumu kalmayınca da gene onun emri ile kapatılan Türkiye Komünist Partisi adına ve başlarında kırmızı tepelikli başlıklarla giderler. Dilekleri Türkiye Komünist Partisi'nin de diğer dünya komünist partileri gibi üçüncü Enternasyonel'e kabulüdür. Ancak kabul edilmez." Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt: 3, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1972, s.584

⁶³ Arzık, a.g.e., Cilt: I, s.60-65.

⁶⁴ Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, Aydırdız Matbaası, İstanbul 1967, s. 313-314; Benzer bir bilgi için bkz. Tevfik Bıyıkloğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1959, s. 71.

tarihlerde düzenlenen Bakü Kurultayı'na temsilci olarak katıldığıdır.⁶⁵ Oysa Eylül 1920'de toplanan Bakü kurultayında TBMM hükümeti, Moskova'da bulunan Türkiye murahhas heyeti azasından Dr İbrahim Tali (Öngören) Beyi gözlemci olarak kurultaya görevlendirmişti. Ayrıca Trabzon vilayeti namına sabık mebus Hafız Mehmet, mühendis Aziz, Erzurum vilayeti adına Binbaşı Arif Beyler gözlemci olarak bulunmuşlardı.⁶⁶

Sefer Berzeg ise, Fuat Carım'ın Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldığını belirtir.⁶⁷ Ancak konu ile diğer kaynaklarda böyle bir bilgi mevcut değildir.⁶⁸

Fuat Carım, hem Moskova'da bulunduğu günlerde hem de sonrasında Bekir Sami (Kunduh), Aziz (Meker), Tahsin Rüşdü (Baj) ile birlikte bağımsız bir kuzey Kafkasya Cumhuriyeti ve bir "Kafkasya Federasyonu" kurulması için yapılan çalışmalara da destek oldu.⁶⁹ Mustafa Butbay'ın, hatıralarından da Fuat Carım'ın bölgedeki gelişmeleri yakından takip ettiği ve burada faaliyet gösterenlerle temasta olduğunu anlıyoruz. Zira sadece Fuat Carım değil kardeşi Tarık Carım da bu tarihlerde bölgededir. Butbay, Kafkasya'nın bağımsızlığı için milis ve gizli hareketlerde bulduklarını günlerde Çeçenistan ve

⁶⁵ Uğur Mumcu, *40'lar Cadı Kazanı*, UMAG Yayınları, Ankara, 2018, s. 22., Tunçay, a.g.e., s. 215-216. Ayrıca bknz. Süreyya Şehidoğlu, Eylül 1920 *Bakü Kurultayı ve Milli Mücadeleye Sağdan Soldan El koyma Çabaları*, Ofset Yayınları, İstanbul 1975, s. 34-37

⁶⁶ Cebesoy, a.g.e., s. 14-15. Ayrıca bknz. Emel Akal, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.463.

⁶⁷ Sefer E. Berzeg, *Kafkasya Diasporası'nda Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü*, Nart Yayıncılık, Samsun 1995. s.90-91. Muhittin Ünal da Fuat Carım'ın Yeşilordu Cemiyeti'nin kurucuları arasında olduğunu yazar, s.121-122.

⁶⁸ Sadi Borak, *Yeşil Ordu ve Çerkez Ethem*, Kırmızı Beyaz Yayınları, İstanbul 2004, s. 43-51; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1978, s.130-152; Cemiyetin Genel Merkezini Oluşturan üyeler: Tokat Mebusu Nazım, İzmir Mebusu Yunus Nadi, Bursa mebusu Şeyh Servet, Saruhan Mebusu Reşit, Bursa mebusu Muhittin Baha, İzmit Mebusu Hamdi Namık, Saruhan mebusu İbrahim Süreyya, Eskişehir Mebusu Hüsrev Sami, Eskişehir Mebusu Eyüp Sabri, İzmit mebusu Sırrı, Kozan Mebusu Mustafa Cantekin, maliye Vekili Hakkı Behiç, Sıhhiye Vekili Dr. Adnan Bey. Celal Bayar'ın cemiyete üye olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Cemiyetin Eskişehir ve Ankara Heyetleri içinde de Fuat Carım yer almaz. Mustafa Yılmaz, *Milli Mücadelede Yeşil Ordu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 80-95; Cemal Şener *Çerkez Ethem Olayı*, Okan Yayınları, İstanbul 1984, s. 48-49; Akbulut- Tunçay, a.g.e s. 11-24.

⁶⁹ Berzeg, a.g.e., s.90-91.

Dağıstan'da incelemelerde bulunmak için seyahate çıkarlarken Adapazarı Kaymakamı Fuat Bey'in "zeki ve kıpırdak kardeşi Tarık Bey'i" Bakü'ye gerektiğinde kendilerini haberdar etmek üzere gönderdiklerini ifade ediyor.⁷⁰ Carım'ın, Rus egemenliği altındaki toprakların bağımsızlığı için kurulan Rauf Orbay, Bekir Sami gibi isimlerin üyesi olarak bulunduğu Şimali Kafkasya Cemiyeti ile de bağlantısı vardır.⁷¹

Fuat Carım, 16 Mart 1920'de Moskova Antlaşması'nın imzasından sonra yurda dönerek yasama görevini bir müddet daha sürdürdü. 21 Temmuz 1922'de Başkanlığa sunduğu milletvekilliğinden istifa dilekçesi 24 Temmuz'da genel kurulda okunarak kabul edildi.⁷² 8 Ağustos 1922 ile 29 Şubat 1924 tarihleri arasında Moskova ve Kazan bölgesi başkonsolosu olarak görev yaptı. Bu tarihten sonra bu şehbenderlik lağvedilerek Başşehbenderlik vazifesi Büyükelçilik Konsolosluk şubesi müdürlüğüne devredildi.⁷³

Bu görevi esnasında Rus tiyatro sanatçısı Suhaçeva Yelena Georgiyeva ile evlendi.⁷⁴ Mehmet Tarık (Carım) adında bir oğulları

⁷⁰ Mustafa Butbay, *Kafkas Hatıraları*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Cevdet Canbulat, TTK Yayınları, Ankara 2007, s.34; Ayrıca bkz. F. Gide, "Osmanlı Devleti'nden Günümüze Çerkes Örgütlenmeleri, Geçmişten Geleceğe Çerkesler, 21. YY Çerkesler, Sorunlar ve Olanaklar Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı, Editörler: Sevda Alankuş, Esra Oktay Arı, Kafdav Yayınları, Ankara, 2011, s.347-356. Nimet Arzık, amcası Tarık Carım'ın henüz 17 yaşında iken Kafkas Cephesi'nde bulunduğu bilgisini verir. Amcası'nın bu genç yaşta savaşın tüm dehşet ve sıkıntısına maruz kaldığı gibi Ruslara esir düşerek kurşuna dizilmekten de kıl payı kurtulduğunu yazar. Arzık, a.g.e, Cilt. S. 39

⁷¹ İzzet Aydemir, *Muhaceretteki Çerkes Aydınları*, b.y, Ankara 1991, s. 9; Arsen Avagyan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet İktidar Sisteminde Çerkesler*, Bilgi Yayınları, İstanbul 2004, s. 134-139.

⁷² Türk Parlamento Tarihi, s. 541-543.

⁷³ *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965*, Ankara Basımevi, Ankara, 1966, s.415.

⁷⁴ "Kısa süreliğine Adapazarı'na gelen amcam tekrar Rusya ya gitti. İkinci dönüşünde yanında eşi ve bir erkek çocuğu vardır. Kadının ikinci ve üçüncü evliliği. Ünlü bir tiyatro artistiydi. Stanislavski'nin göz bebeğiydi. Tiyatroya geri dönsün diye çok mektup yazdı. Dönecekti. Ancak iki yıl kaldıktan sonra tekrar İstanbul'a döndü". Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.61, "Kadının Adı Helena" Neden güzel dediler o kadına hep yengeme yani. Helena'ydı adı. Alonya deniyordu. Çizgileri muntazamdı. Uzun boyluydu. Yunan profili vardı. Işınsızdı. Haşındı. İçinden gelen karışıklı. Amcam ona Trablusgarp usulüyle Tarık'ın annesi derdi. Hiçbir zaman karım dediğini duymadım.", s. 61 "Amcamla evlenmeden Vyrobbov adında bir aktörle evlenmiş yengem. Ünlü bir aileden de. Tiyatro için ailesini terk etmişti. Kuzeni Vyrubova, Rasputin'in aşık olduğu kadındı. O kadın yüzünden zaten kuşkuculuğu yatışmış ve onu bulmak için Prens Yusupof'un evindeki ölüm tuzağına

oldu.⁷⁵ Ancak evliliğinin duyulması üzerine yabancı ile evlenme yasası nedeniyle 9 Aralık 1924'te konsolosluk görevinden ayrılmak zorunda kaldı.⁷⁶ Nimet Arzık, yapmış olduğu bu evlilik nedeniyle amcasının ve ailenin hayatının fazlasıyla etkilendiğini yazar. Amcasının Atatürk'ün yakınında bulunan genç, parlak ve umut vadeden bir insan iken bir anda itibar kaybettiğini öyle ki Atatürk'ün bir daha amcasını görmek istemediğini yazar: “Atatürk onu hiçbir zaman affetmedi. Affetmemesi görmek istememesiydi. Hiç görüşmediler yaşamlarının sonuna değin.”

77

Fuat Carım, Dışişlerinden ayrıldıktan sonra Adapazarı'ndan da ayrılarak İstanbul'a yerleşti.⁷⁸ Aile öncelikli olarak Şişli'de genişçe bir

varmıştı. Vyrobov'u yaşlılığında Berlin'de tanıdım. Beyaz Rusların tiyatrosunda oynuyordu. Bundan güzel adam ömrümdе görmedim. Phidias heykeline slav çekiciliğini ekleyin. Moskova'da bulunan Türk heyetin aşağı yukarı yarasının yengesi ile ilgilendiğini hatta bunların arasında Enver Paşa'nın dahi bulunduğunu söyler. “Enver Paşa amcamla yarışma halinde imiş. Amcam oryantal şov maestrosuymuş, babam gibi. Sevdiği kadının evine balkondan girermiş üçüncü kata tırmanıp. O zamanın Sovyetler ülkesinde. Görülüp vurulmak hiçtenmiş. Enver Paşa o kadar silme deliliğe sapmamış ama onun da yöntemi yengeme amcamı kötölememiş. Deli Fuad diye. Ali Fuat Paşa'ya işlerin sarpa sardığını görüp öğüt vermekten başka rol düşmezmiş. Amcam bütün ekibinden bütün sevdiklerinden kopmuştu aşk uğruna . İçinden onlara küsmüştü. Haksızdı. “Tanığın annesinin güzel bacakları vardı” Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.63-64.

⁷⁵ Mehmet Tarık Carım 1923 Moskova doğumlu. 1997 de ölüyor. Fransız eşi ile birlikte 1963 yılından sonra Türkiye'de yaşamaya başlamıştır. Mimarlık ve Resim Yüksek Öğrenimin Paris Üniversitesi'nde Şehircilik Enstitüsünde tamamladı. 1960-1970 yıllarında İstanbul Nazım Plan Bürosunda çalıştı. Bir süre Marmara Planlama Dairesini de yönetti. <http://www.cerkesya.org/icerik/biyografi/521-tarik-carim> (15.05.2020)

⁷⁶ Sefer E. Berzeg, *Kafkasya Diasporası'nda Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü*, Nart Yayıncılık, Samsun 1995, s.90-91; Türk Parlamento Tarihi, s. 541-543; Fuat Carım'ın tiyatrocu eşini Nazım Hikmet de tanımıştır. Nazım Hikmet, *Yazıları*, Koza Yayınları, İstanbul 1976, s.59.

⁷⁷ Amcam murahhas heyette Rusya'ya gönderildiğinde gözü açılmamış bir insandı. Üstelik kendi gözünde imajı bambaşkaydı. Dramı, gerçek kişiliği ile topluma kabul ettirmiş olduğu kişilik arasındaki çatışmaydı. Deneyli bir kadına deli gibi tutulmuştu. Her şeyi deli gibiydi. Cesareti öfkesi huysuzluğu aşkı...Bunu ne iyi ne de kötü anlamda söylüyorum.... Atatürk bu aşkı duyduğunda onu Rusya'dan geri çağırtmıştı. Oradan gelecek olan mektupların ona verilmemesini istemişti Çok garip bir doküman vardır. Dışişleri arşivinde eski Türkçe bu aşkın ciddiliğinden söz eden. Bir yıl sonra en yapıp yapıp amca Rusya'ya dönmüş ve evlenmişti. Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s. 63

⁷⁸ Nimet Arzık, bu taşınma ile ailenin huzurunun da kaçtığını yengesi ile amcasının sık sık kavga ettiğini yazar. Yengesinin huzursuz ve hırçın bir insan olduğunu, yeğeni Tarık'ı

eve taşındı. İstanbul'un o günlerini anlatan Hıfzı Topuz, babası Ahmet Rami Bey'in yakın arkadaşı olan Fuat Carım'ın ailesi ile birlikte bir ara Nişantaşı'nda Bakır Palas'ta oturduğunu yazar.⁷⁹

Bu süreçte Fuat Carım, uzun süre işsiz kaldı. Ailenin ekonomik durumu da bozulmuş oldu. Carımların İstanbul'daki evleri oldukça hareketlidir. Pek çok ünlü kişi evin ziyaretçileri arasındadır. Fuat Carım bu yıllarda sık sık Nazım Hikmet ile görüşür. Nail Çakırhan, bu görüşmelerden bazılarını tanık olmuştur.

“Fuat Carım diye birisi vardı. O da Nazım'a gidip gelirdi. Fuat Carım eski milletvekili. Ters düşmüş partiyle, İnönü ile. Bunu partiden çıkarmışlar. İşsizdi. O gelir giderdi. Beni de çok severdi. Fuat Carım'ın bir köşkü vardı. O zaman Carım demezdik, soyadı kullanılmazdı. Fuat Bey derdik. O beni ara sıra Anadolu yakasında, galiba Göztepe'de büyük bağların içindeki bir köşke götürürdü. Orada yemekler yedik ve bazen orada yatmaya da kalırdım ben. Fuat Carım Nazım ile çok iyi ahbaptı. Yine bir gün Nazım ile otururken şöyle bir konu mevzu bahis oldu. Nazım Fuat Carım'a “canım şimdi sen işsiz güçsüzsün en iyisi sen İnönü'ye bir mektup yaz yanıldığını söyle” diyor. Orada mektup yazıldı. Bunun yazıldığını biliyorum. Ben den hem saklıyorlar hem de saklamıyorlardı. Böyle bir durum. Fuat Carım'ın bana itimadı vardı.”⁸⁰

Aile ekonomik bir kriz içinde olduğundan Trablusgarp'taki son gayrimenkuller de bu dönemde satıldı.⁸¹ Tam da bugünlerde 17 Ocak 1925 tarihli kararı ile Milli Mücadele döneminde aktif olarak savaşa katılanlara verilen Kırmızı Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası alan ilk sekiz kişiden biri oldu. Ancak Fuat Carım, törene gitmedi. Madalyayı ona gönderirler. Bu gelişme üzerine yakın arkadaşları Fuat Carım'a gidip Atatürk'ü ziyaret etmesini önerir. Nimet Arzık, bu konuşmalara amcasının *“Aaa Fuad sen misin diye de karşılabilir; bu adamın*

sıkı bir disiplin altında tuttuğunu yazar. Arzık'a göre gün geçtikçe yoğunlaşan kavgaların en önemli nedenlerinden biri de, yengesinin amcasının kariyerine mal olması amcasının da bunu kimseye söylemese de üzüntüsünü fazlasıyla yaşamasıdır. Hatta yengesinin hırçınlığının büyük nedeninin de aslında eşinin kariyerine neden olduğunu farkında olmasıdır. Arzık, a.g. e., Cilt: 1, s.74, s. 76.

⁷⁹ Hıfzı Topuz, *Nişantaşı Anıları*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2010, s.66-67

⁸⁰ *Anılar: Nail Çakırhan Söyleşisi*; Haz. Erden Akbulut, TÜSTAV, İstanbul 2008, s.36.

⁸¹ Ahmet Ferit Tek, Müfide Tek, Hüseyin Çakır Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.77-81.

burada işi ne de diyebilir” dediğini yazar ve amcasının Atatürk’le karşılaşmayı göze alamadığını, Atatürk’ün de amcasını çağırmadığını belirtir. Atatürk’ün ilk İstanbul gezisinde de ikili görüşmedi.⁸²

Fuat Carım, uzun bir süre işsiz kaldıktan sonra 1926-1930 yılları arasında Muhtelit Mübadele Komisyonun Ankara Samsun ve 1931’de de Gümölcine Tali Komisyonları’nda Türk Müşaviri (Delegesi) olarak çalıştı.⁸³ Bu iş ile birlikte ailenin ekonomik durumu da iyileşti. Hatta Nimet Arzık amcasının yeni işinde o güne göre oldukça iyi kazandığını belirtir. Amcasının parasal konularda iyi olmadığını biraz da çevresindeki insanların yönlendirmeleri ile hareket ettiğinin üzerinde ısrarla durur. Zira Trablusgarp’taki emlakın satılmasında sonra eline geçen para ile arkadaşlarının yönlendirmesi ile Kadıköy Çarşısı’nda bir manav açar. Ancak üç ay sonra iflas eder.⁸⁴

Bu yıllarda aile için önemli bir gelişme de Tarık Carım’ın Paris’ten kesin dönüş yapmasıdır. Yurt dışında Amerikalı bir piyanistle evlenen Tarık Carım, Carım erkekleri arasındaki özgün karakterlerden biridir. Oldukça zeki bir insan olan Tarık Carım yurt dışında bulunduğu yıllarda alkol alışkanlığı edinmiş hatta Nimet Arzık’ın belirttiğine göre dipsoman olmuştur.⁸⁵ Tarık Carım da Fuat Carım, annesi ve ölmüş abisinin

⁸² Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.76.

⁸³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Kânunuevvel 1931. Muhtelit (Karma) Komisyon Milletler Cemiyeti Konseyi’nin seçeceği üç üyeden oluşuyordu. Komisyon ya Türkiye ya da Yunanistan’da toplanacaktı. Bu karma komisyonun başkanlığını tarafsız üç üyeden her biri dönüşümlü olarak yapacaktı. Karma komisyon gerekli gördüğü yerlerde her biri bir Türk ve Yunan üyeler komisyonca atanacak tarafsız bir başkandan oluşacak kendisine bağlı çalışacak alt komisyonlar kurmaya da yetkili olur. Muhtelit Mübadele Komisyonu’na Türkiye’den İzmir Mebusu Tefvik Rüştü Başkanlığı’nda bir heyet seçilmiştir. Kemal Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015, s. 32. İlk dönem Muhtelit Mübadele Komisyonu’nun Türk üyesi, Ali Haydar Bey, Yunanlı Üye ise Mavridis’dir. Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç, (1923-1925) Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul 2003, s.107.

⁸⁴ Arzık, a.g.e, Cilt: 1, s.81 Nimet Arzık, babasının da payının içinde olduğu Trablusgarp’taki malların satılması, kendisi ve kardeşi için a herhangi bir yatırım yapmamasından dolayı sitemkârdır. S.81-83.

⁸⁵ Tarık amcam Paris’ten dönmüştü. “Büyükannem o levent o güzel bütün Trablus’un gözbebeği oğlunu beklerken yerine trajik ifadeli on kilometreden alkol kokan sendeleyerek yürüyen bir adam vapurdan inip onu kucakladı. Yanındaki esmer kadın gülümsüyordu. Bir harabeydi. 29 yaşında. Ev büsbütün tatsızlaşmıştı. Yengemin

çocuklarıyla birlikte İstanbul'da yaşamaya başladı. Aile bu tarihlerde sık sık ev değiştirmek zorunda kalır. Fuat Carım eşi ile birlikte Mübadele Komisyonu'ndaki görevi nedeniyle Korfu Adası'ndadır ve ancak yılda birkaç kez ailesini ziyaret etmektedir.⁸⁶ Ancak bir süre sonra ailenin durumunu yeniden derinden etkileyecek bir gelişme gündeme gelmiştir. Fuat Carım'ın Muhtelif Mübadele Komisyonu'ndaki görevine son verildi. Nimet Arzık, bu esnada gerçekleşen ilginç bir anektoda hatıralarında yer verir. Fuat Carım, görevden alınmasının nedenini olarak bir kaç kez gerginlik yaşadıkları Muhtelif Mübadele Komisyonu Başkanı Cemal Hüsnü Taray olduğunu düşündüğünden başkan ile tartışır. Ancak olayın büyümesi üzerine Taray'ı ince Çerkes kamçısı ile döver. Olay mahkemeye taşınır ve Fuat Carım 2 yıl ceza alır. Ancak kesinleşen cezası, Cumhuriyetin Onuncu Yılı kutlamaları nedeniyle çıkarılan Af Kanunu kapsamına girer.⁸⁷

Fuat Carım'ın işsiz kalması üzerine Carım ailesi yeniden taşınmak zorunda kalır. Osmanbey'deki üç katlı evi değiştirerek Şişli sınırında Cemil Paşa'nın evine taşınılır. Ailenin yaşam standardı da kısa süre içinde düşer. Yeniden işsiz kalan Fuat Carım, Vakit Gazetesi'ndeki arkadaşlarının özellikle de Asım (Us) Bey'in yardımı ile Aden, Yemen ve Mısır'a seyahat eder ve gözlemlerini de gazetede "Bahriahmere Seyahat" başlığı ile 15 tefrika olarak okuyucuyla paylaşır. Daha sonra bu seyahat notların gözden geçirerek 1930'da Dedikodulu Seyahat isimli kitabında yayınladı.⁸⁸ Carım, kitaplaştırdığı gezi notlarında birkaç kez yabancı bir kadınla evlenmiş olması gerekçesiyle mesleğinden men edilmiş olmasını eleştirerek kırıngınlığını ortaya koyar.⁸⁹

avazeleri yeri göğü tuttu. Tarık amcam sarhoş olmadığı zaman eşsiz dağılmış bir dahiydi. Yetenekli bir adam. Çok şey borçluyum ona." Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.86.

⁸⁶ Arzık, a.g.e, Cilt: 1, s.87

⁸⁷ Arzık, a.g.e., Cilt: I, s.103

⁸⁸ Fuat Carım, *Dedikodulu Seyahat*, Akşam Matbaası, İstanbul 1930; Arzık, a.g.e., Cilt: I, s. 103.

⁸⁹ Fuat Carım Yemen gezisini anlattığı bölümde Yemen hükümdarı İmam Yahya ile yaptığı röportajda kendisine sorulan bir Müslüman kadının bir mesihi ile evlenebilir mi? Sorusunu tuhaf bulduğunu yazdığı gibi aslında bam teline dokunan hatta bu konu ile bir ilişkisinin bulunduğunu hatta "Yemen diyarlarında" dolaşmasının sebeplerinden biri olduğunu da yazar. Hatta bu bölümde eşinin din değiştirerek Müslüman olduğunu ancak resmi makamların bu durumu kabul etmeyerek kayda geçemediklerini bu nedenle de İstanbul Müftüsünün kabul edip onayladığı bu değişiklik nedeniyle nüfus

Fuat Carım, işsiz kaldığı yıllarda yakın arkadaşları ile birlikte Hür Adam isminde bir gazete de çıkardı.⁹⁰ Başta Kocaeli Milletvekilleri isimli çalışma⁹¹ olmak üzere pek çok çalışmada⁹² Carım'ın Hür Adam Gazetesi'ni 1928-1931 tarihleri arasında çıkardığı bilgisi verilmektedir. Ancak bu bilgi yanıltır. Hür Adam Gazetesi, Türk basın tarihinin kısa ömürlü hatta belki de en kısa ömürlü gazetelerinden birisidir. 1 Kanunuevvel (Aralık) 1930 ile 8 Kanunusani (Ocak) 1931 tarihleri arasında 39 sayı çıkabilen Hür Adam Gazetesi'nin sahibi, mesul müdürü ve başyazarı İzmit eski milletvekili Fuat Carım'dır. Sabiha Sertel, İsmail Suphi Soysallı, Hafız Necip, Muammer İzzet gazetenin yazarları arasındadır. Muhalif bir gazete olarak Hür Adam, hem köşe yazıları

cüzdanın din ile bölümüne "nim resmi Müslüman" kaydını düşmeye karar verdiklerini yazar. Carım, a.g.e., s.60-61 Bu bölümün devamında ise Emir'e verdiği cevabın "...ne söylüyorsunuz emir hazretleri dedim.Bizdeki Memurin Kanunu bile ecneblerle evlenen erkekleri devlet memuriyetlerinden mehçur bırakmaktadır" olduğunu kaydeder. Carım, a.g.e., s.61

⁹⁰ Daha sonra arkadaşları amcama sermaye buldular. Hür Adam diye gazeteciliğin her türlü kuralından yoksun soğuk polemikli ölü bir gazete çıkardı. Başyazarı kendisi idi. Bu süreçte amcam çevirilere başladı. Gazete battı amcam gam yemedi. Arzık, bu tarihlerde amcasının Anakara'da Kutlu ve Özen Kıraathanelerini mekan tuttuğunu ve aslında psikolojinsin pek de iyi olmadığını kariyerindeki bu düşüşü sindiremediğini yazar: "Böylesine sinik bir hayatı hak etmediği düşüncesi. Kariyerini aşka feda etmişti. Ama aşk bitince fedakârlık ağır gelmeye başlamıştı. Kimseye de içini dökemiyordu. Bir Rusla evlendiği için hak ettiği terfileri alamamıştı. Formül her zaman bulunabilirdi. Nitekim birçok kişiler için bulundu. Ama Dışişleri Bakanı Saracoğlu'yu. Genel Sekreter Numan Menemencioğlu'yu. İkisi de Kurtuluş Savaşını İsviçre'de geçirmişlerdi. Bilinçaltları elbette bir kurtuluş savaşı kahramanına karşı çalışırdı. Zaten amcam da son derece geçimsizdi. Sözünü sakınmıyordu. Geçimsizliğini bir flama halinde sallıyordu. Amcam hem insanlardan kaçıyor hem de aranmak istiyordu. Ömrünün sonuna kadar aynı çelişkiyi yaşayacaktı. Olağanüstü zekası olduğu halde sonradan şansa konanlar onu ikinci plana ittikleri için o da insanların en huysuzu en aksisi en dobra sözlüsü olmak derdindeydi. Farkında değildi. Belki çok sonraları farkında olduğu zamanlar oldu." Arzık, a.g.e., Cilt: I, s.120-121.

⁹¹ *İzmit Milletvekilleri (1920-1927)*, Haz. Esmâ Torun, Sıdika Cebeci, Vasfi Korkmaz, Emin Çaycı, Kocaeli 2006, s.66-68 Kitapta Fuat Carım ile ilgili bilgilerin tamamı Türk Parlamento Tarihi isimli çalışmadan aynen alınmıştır.

⁹² Bknz. Sefer E. Berzeg, *Kafkasya Diasporası'nda Edebiyatçılar.....*, s.90-91; Türk Parlamento Tarihi, s.541-543; Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, s.1557. Aynı yanlışlık Selim Yapıcı'nın yazısında da mevcuttur. Selim Yapıcı, "Kalem Tutan Bir Kuvvaci, Silahşör Bir Entelektüel: Mehmed Fuad Carım'ın (1892-1972) Kısa Hayat Hikâyesi", <http://okumakayricaliktir.com/229/kalem-tutan-bir-kuvvacisilahsor-bir-entelektuelmehmed-fuad-carimin189219/yazi/> (Erişim Tarihi: 30.05.2020)

hem karikatürleri ile oldukça dikkat çekicidir. Devlet harcamaları, vergiler, tekeller, devlet ihaleleri gibi konular, hükümete yönelik eleştirilerin odağını oluşturuyordu. Kısa ömrüne rağmen Hür Adam Gazetesi, başarılı bir muhalefet örneği sergilemiştir.⁹³

Fuat Carım, durumunun Atatürk'e söylenmesi üzerine yeniden Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda çalışmaya başladı.⁹⁴ Ancak komisyonun 19 Ekim 1934'te lağvı üzerine yeniden işsiz kaldı.⁹⁵ Aynı yıl içinde yeniden Dışişleri Bakanlığı'nda müdür olarak çalışmaya başladı. Bu makam Carım'ın kariyerinin en düşük görevi idi. Bu durum ise, onun psikolojisini olumsuz etkilemiştir. Böylece aile Ankara'ya Sıhhiye'de İlk Sokağı'nda büyük bir apartmana taşındı.⁹⁶ Ankara'daki evin geleni gideni boldur. Özellikle Nazım Hikmet ve Muhsin Ertuğrul sık sık eve gelen isimler arasındadır.⁹⁷

1935'de Hâriciye Vekâleti Umûmî Kâtiblik Refakatinde Başkonsolosluğa; 16 Eylül 1936-2 Ağustos 1938 tarihleri arasında Barselona Baş Şehbenderliği görevini yürüttü.⁹⁸ 3 Mayıs 1938-5 Ağustos 1939 tarihleri arasında Kopenhag Başkonsolosu⁹⁹ 9 Ağustos 1939-5 Mayıs 1940 tarihleri arasında ise Milano Baş Şehbenderliği¹⁰⁰ 1 Haziran 1943-20 Mayıs 1945 tarihleri arasına ise Marsilya Başkonsolosluğu görevlerini yürüttü.¹⁰¹ Fuat Carım ancak eşi öldükten

⁹³ Funda Selçuk Şirin, "1930 Türkiye'sinde Bir Muhalefet Örneği: Hür Adam Gazetesi", *Tarihin Peşinde Dergisi*, Sayı: 23 (202), ss.99-140

⁹⁴ Arzık, a.g.e., Cilt: I, s. 104.

⁹⁵ Türk Parlamento Tarihi, 541-543.

⁹⁶ Fuat Carım'ın eşinin 1934'te öldüğüne dair bilgiler doğru gözüküyor. Zira Nimet Arzık, amcasının Dışişlerinde küçük de olsa yeniden görev aldığı yıllarda yengesinin yaşadığını ancak Parkinson nedeniyle sağlığının çok bozulduğunu hatta felç olduğunu yazar. Arzık, a.g.e., Cilt: I, s. 120.

⁹⁷ Bu yıllarda ale için önemli bir gelişme de ciddi şekilde alkol problemi olan Tarık Carım'ın kendi isteği ile Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesine yatmasıdır. Tarık Carım'ın doktoru Profesör Mazhar Osman'dır. Arzık, a.g.e., Cilt: I, s.129-134.

⁹⁸ *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965*, Ankara Basımevi, Ankara, 1966, 399

⁹⁹ BCA, 30-11-1-0/120-12-18/04.05.1938; *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, Yayına Hazırlayan: Hamid Aral, Ankara Basımevi, Ankara 1968,s. 973

¹⁰⁰ BCA, 516-219441-21-30-63/09.06.1938; *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965*, Ankara Basımevi, Ankara, 1966, 403

¹⁰¹ BCA, 30-18-1-2-/108-21-17/04.04.1945; *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, Yayına Hazırlayan: Hamid Aral, Ankara Basımevi, Ankara 1968,s. 979

sonra 4 Ağustos 1945 Cidde'ye Büyükelçi olarak atandı.¹⁰² Carım, bu görevde 20 Aralık 1946 tarihine kadar kaldı.¹⁰³ Feridun Cemal Erkin, bu atmada kendisinin de etkili olduğunu hatta Fuat Carım'ın kariyerindeki yükseliş için yolu kendisinin açtığını iddia eder.¹⁰⁴ Carım, Cidde büyükelçiliğinden sonra yeniden kariyerinde yükselişe geçer. Zira Nihat Erim'in günlüğündeki¹⁰⁵ açıklamalara bakılırsa Carım, bu tarihten başlamak üzere sık sık Cumhurbaşkanı İnönü'nün Çankaya'daki davetlileri arasındadır. Bu yakın ilişkinin bir sonucu olarak 1946 yılının Ocak ayında Umumi Katiplik Birinci Muavini Fuat Carım, ikinci dereceye terfi ettirilir.¹⁰⁶

¹⁰²BCA, 30-11-1-0/179-35-26/19.12.1945; "Cidde'de en büyük fiyakayı da krala yapmıştı. İbn-i suud'a. Kral Riad'a oturmuş ve itimatnameleri de büyük oğlu kabul edermiş. Amcam bu sistemi reddetmiş. Ben elçiyim itimatnamemi ancak krala sunarım demiş. Böyle raconlar tutturuyordu dünyada. Prencip sahibi. Bunları saygınlık kazanmak için yapmıyor. Böyle bir tarzı olduğu için yapıyor" Arzık, a.g.e., Cilt: II, s. 64

¹⁰³ Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965, Ankara Basımevi, Ankara, 1966, 309; Nimet Arzık amcasının durumu ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapar: "Kendinden gelen huysuzluğunun yanında bunun da huysuzluğu vardı. O üstün zekâlı adam sürünüyordu. Pek çok kişide bu işe bir formül bulunmuş ve kariyeri baltalanmamıştır. Evet, evet aksiliği vardı. Büyük geçmişi vardı. Kimseye eyvallahı yoktu. Bu nedenlerin sadece bir tanesi yetmezmiydi. O zamanın Dışişlerinin tepesi bugünkünden çok daha otokratikti." Arzık, a.g.e., Cilt: I, s. 189. Açıklamalarına devam eden Arzık, elçi olarak atandıktan sonra ilk tebrik edecek olan kişinin Numan Menemencioğlu olduğunu amcasının ise bu tebriğe "madem bu kadar mutlu oldun. Neden kendin yapmadın" cevabını verdiğini yazar. Arzık, a.g.e., Cilt: II, s.63.

¹⁰⁴ "Bakanlığın çok eski bir memuru vardı. Fuad Carım. Kaymakam, mebus, Moskova başkonsolosu, Muhtelit Mübadele komisyonu Siyasi Müşaviri. Tekrar Başkonsolos. Biraz delişmen fakat gayet zeki ve kültürlü olan bu zata karşı dürüstlüğü ve bilgisi dolayısıyla uzun zamandan beri sevgim ve saygım vardı. Fakat bakanlık kendisini tutmaz dışarıya gider gelir hep başkonsolos kalırdı. Hasan Saka ile görüştim. Ve onu açık olan Cidde elçiliğine aday gösterdim. Bakan kabul etti. Marsilya'da kendisine bir tel çekerek rızasını istedim. Cevap verdi. Senin hatırın için kabul ediyorum. Gerçekten benim hatırım değil onun bir çıkmazdan kurtulması önünün açılması söz konusuydu. Fuat Carım Ankara'ya geldi., işlerini bitirdi ve gayet mutlu olarak Cidde'ye gitti". Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar Yorumlar*, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 142-43.

¹⁰⁵ Nihat Erim, *Günlükler (1925-1979)*, Haz. Ahmet Demirel, YKY, İstanbul 2004, Cilt:I, s71 ayrıca bknz. s.261 ve 281.

¹⁰⁶ BCA, 30-11-1-0/180-3-6/29.01.1946.

Fuat Carım, II. Dünya Savaşı sonrasındaki yeni girişimlerde de yer aldı. 17 Ekim 1946 tarihinde Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Türk Grubu'nun kurucularından biri oldu.¹⁰⁷

1947'de Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olan Feridun Cemal Erkin'in Fuat Carım'ı birinci yardımcı olarak çağırması üzerine kariyerinde yeniden yükselişe geçti. Onca sıkıntılı geçen yıllardan ve uzun süreli işsiz kalmalardan sonra kariyerindeki bu yükselişi, *"bizim itibar değişken tansiyon gibi en tehlikelisi. İnış çıkışlar gösterdi ömür boyu"* diyerek gayet güzel bir şekilde anlatan Nimet Arzık bu gelişmelere de tanık olmuştur: *"Feridun Cemal Erkin bütün saati saatine uymazlığına karşın vefalı adamdı. Genel Sekreterliğe oturur oturmaz en az kendi gibi saati saatine uymayan arkadaşını yanına çağırırdı. İkinci yardımcı huysuz Abdullah Zeki Polar'dı."*¹⁰⁸

Fuat Carım'ın birinci yardımcı olarak görevlendirilmesi kolay olmamıştır. Feridun Cemal Erkin, Genel Sekreter oluca I. Yardımcılık için en güvendiği ismin arkadaşı Fuat Carım olduğunu düşünür. Bu isteğini yetkililer ile paylaşır. Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu itiraz etmese de, Cumhurbaşkanı İnönü'nün Carım'ın atamasını istemeyeceğini söyler. Cumhurbaşkanı ile yapılan görüşmeler Saracoğlu'nun haklı çıkarır.¹⁰⁹ Ancak Erkin'in kararlı duruşu sonunda yeni görevine atanan Carım, disiplin ve hayli gelişkin iş etiği ve göreve bağlılığı gibi özellikleri nedeniyle Genel Sekreterin yükünü ciddi şekilde hafiflemiştir. Feridun Cemal Erkin, yurtdışında olduğu dönemlerde Carım, Genel Sekreterliğe vekâlet etmeye başlamıştır. Ancak Erkin, bir

¹⁰⁷ Gurubun kurucuları arasında Tokat Milletvekili Nazım Poroy, Kocaeli Milletvekili Nihat Erim, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemal Erkin, İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Sıdık Sami Onar, Ankara Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Zeki Mesut Alsan ve Ord. Prof. Baha Kantar, ayrıca bu dernek İnsan Hakları isimli aylık bir dergi yayınlırlar. İlk Sayı Ocak 1947 yayınlınır. İlhan Lütem, *Erim'den Mektuplar*, Kurtiş Matbaası, İstanbul 1992, s. 15-16.

¹⁰⁸ Arzık, a.g.e., Cilt: II, s.74.

¹⁰⁹ *"...yeni durumda da kısa bir süre için her iki görevi birlikte yürütmekte sakınca görmedim. Bu çetin görevin beni pek geç saatlere kadar Bakanlıkta çalışmaya hatta sık sık Pazar günleri bile bakanlıkta veya evimde çalışma temposunu sürdürmeğe mecbur ettiğİ bir gerçektir. Bu suretle dört ay geçti. Nihayet sık sık köşkten yemeğe emreden İnönü bir gün bana bu tempo ile gidecek olursan korkarım ki seni kaybedeceğiz. İtirazlardan vazgeçtim. Madem ki direniyorsun Fuat Carım'ı vazifeye çağır, ötesi senin bileceğın iş diyerek iznini veridi."* Erkin, a.g.e., Cilt: I, s. 156.

süre sonra durumun değişmeye başladığını ve Carım'ın aleyhinde kulis oluşturarak kendisini Genel Sekreter olarak atandırmaya çalıştığını bunda da başarılı olduğunu yazar. Erkin, bu nedenle de Carım'ın kendisine vefasızlık göstererek “nankörlük”¹¹⁰ yaptığını iddia eder.

Fuat Carım, Feridun Cemal Erkin'in Roma'ya Büyükelçi olarak görevlendirilmesinin ardında Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olarak atandı.¹¹¹ Bu tarihler Arzık'ın belirttiği gibi amcasının itibarının hayli yüksek ve kariyerinin zirvesinde olduğu yıllardır. Carım ile birlikte yıldızı parlayan diğer bir isim de Nihat Erim'dir. Her iki isim de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün gözdesi olmuştur.¹¹² Nimet Arzık, amcasının Genel Sekreter olmasının en önemli nedeninin olarak Cumhurbaşkanı'nın ona gösterdiği ilgi olduğunu ve amcasına yolu açan kişinin ise, Feridun Cemal Erkin olduğunu yazar. ¹¹³ Fuat Carım bu yıllarda Yahya Kemal ile de sık sık görüşür. Carımla Yahya Kemal yakın arkadaşlırlar.¹¹⁴ Carım, Genel Sekreter olduktan sonra uzun zamandan

¹¹⁰ Erkin, a.g.e, Cilt: I, s.175. Feridun Cemal Erkin, yakın arkadaşlarının Carım'ın arkasından iş çevirdiği konusunda kendisini uyardıklarını özellikle Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile arasını açmak için çaba sarf etini söylemelerine rağmen kendisinin bunlara inanmadığını öyle ki Roma'ya Büyükelçi olarak atandığında yerine Fuat Carım'ı önerdiğini yazar. Roma'ya Büyükelçi olarak atanmasından bir buçuk yıl sonra İstanbul'da bir yemekte karşılaştıkları Hasan Saka'dan Fuat Carım'ın Hasan Saka'ya kendisini kötülediğini kendisine de Hasan Saka'nın onu istemediğini söylediğini anlar. Feridun Cemal'in iddiasına göre Fuat Carım kendisinin aleyhindeki bu tutumunu sonraları da sürdürmüştür. Hatta bu yaşadıklarından dolayı kendisinin haklı çıktığını ima eden İsmet İnönü'nün alaylarına da maruz kaldığını yazar. Feridun Cemal Erkin, yaşananlardan ötürü çok kırgındır. Erkin, a.g.e, Cilt: I, s.175-177.

¹¹¹ Fuat Carım bu atama ile Birinci Sınıf Orta elçi olarak yürüttüğü Umumi Katiplik I. Muavinliği görevinden ayrılarak Büyük elçiliğe terfi edilerek Genel sekreter olarak tayin edildi. BCA, 30-11-1-0/193-23-15/25.0.8.1947; “Dışişleri Bakanlığı Umumi Sekreterliği Görevine Başladı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Ağustos 1947

¹¹² Sermet Sami uysal, *Yahya Kemal İle Sohbetler*, Kitap Yayınları, İstanbul 1959. s. 87.

¹¹³ “İsmet Paşa favori değiştirdi. Bir önceki favorisinin palazlandığını görünce. Sivirilttiğin kazık batır derdi halk dilinde. 1950'den sonra bu trafik daha hızlanacaktı. O sıralarda gençten Nihat Erim'i keşfetmişti. Eski silah arkadaşı Fuat Carım da favör gündemindeydi. Fuad...Fuad...Fuad...diye. Amcam nedense bu bir iki sezonluk sempati kabarmalarını ebedi sanıyordu.” Arzık, a.g.e., Cilt: II, s.78-79.

¹¹⁴ Sermet Sami Uysal, *Yahya Kemal'i Sevenler Derneği*, İstanbul, 1998, s. 239; Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s.66.

beri Hindistan Büyükelçiliği için atama bekleyen Yahya Kemal'in kısa sürede olur almasını sağlar.¹¹⁵

Fuat Carım, Dışişleri Bakanlığı'nda bünyesinde bulunan pek çok genç dışişleri görevlisi ile tanıştı ve çalıştı. Bu isimlerden biri de bu tarihlerde Dışişleri Bakanlığı Ticaret ve İktisat Dairesi Müdürü olan Fathin Rüştü Zorlu'dur. İkili yakın dostluk kurmuştur.¹¹⁶ Genel Sekreter Fuat Carım'ın ilk yaptığı görevlendirmelerden biri, ünlü Dahiliye Nazırı ve gazeteci Ali Kemal'in oğlu Zeki Kuneralp'ı özel kalem müdürü olarak atamak oldu.¹¹⁷

Fuat Carım, Genel Sekreterliği boyunca yakın çalışma arkadaşları ve onu tanıyan isimlerin hatıralarında yer aldığı gibi kendine özgü karakteri ile iz bırakan isimlerden biri oldu. Nimet Arzık amcasının bu durumu ile ilgi oldukça dikkat çekici açıklamalar yapar: *“Amcamın para namusu hastalığı da aşırı idi. Hep spektakülerdi. İsraftan kaçınmak için kendine mesken tahsis ettirmedi. O Zamana kadar hep tahsis etmişlerdi Genel sekreterlere. Ankara Palas'ta karanlık sıkıntılı dar bir oda tuttu. Odanın tuvaleti bile yoktu. Gece yarısı genel sekreter odasından çıkıp tuvalete gidiyordu. Don paça olsa yine diyeceğim yok. “Onun eşyalarını giymek hoşuma gidiyor” diye ölmüş eşinin bir acayip Çin'den transfer sabahlığını giyiyordu. Sabahlık ağır siyah ipektendi. Üstünde açık sarı canavarlar işlenmişti. Alın alına. Kolları da yere kadar sarkıyordu. Üstlerinde mini canavarlar kıvrılıyordu.”*¹¹⁸ Bu tarihlerde

¹¹⁵ Sermet Sami Uysal, *Şiire Adanmış Bir Yaşam: Yahya Kemal*, Bilge Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 261-264.

¹¹⁶ Arzık, Fathin Rüştü Zorlu'nun amcası ile yakın bir ilişki içinde olduğunu ve amcasına çok vefa gösterdiğini yazar. Arzık, a.g. e., Cilt: II, s. 124.

¹¹⁷ *“Amcam içtenlikle içtensizliği görkemli bir biçimde karıştırıyordu. Büyük bir genel sekreter oldu. İçtenliğinden örnek mi. Zeki Kuneralp, bildiğimiz Ali Kemal'in oğluydu. Bu yüzden kariyeri köstekleniyordu. Amcam bilgisini takdir etmişti. Özel kalem müdürü olarak seçmişti. Sonradan Zeki Kuneralp rahatlıkla büyükelçi oldu. Genel sekreter de. Mesele onu ilk ostrasizmden çekip çıkarmaktı. Yürekli insanlar tarafından yetiştirilmiş olan amcam dulun ve yetimin doğal koruyucusu içtendi bunda. Gene nazım Hikmet'e gidiyor aklım. Neden neden onun için kıpırdanmadı. Belki de kıpırdadı da frenlediler hoyratça.”* Arzık, a.g.e., Cilt: II, s.74-75.

¹¹⁸ Arzık, a.g.e., Cilt: II, s.76. Arzık amcasının Ankara Palas'ta yaşadığı ilginç bir olay da anlatır. *“Amcamın gür ak saçları uzuncaydı. Bir gün yeni angaje edilmiş bir garson kendisini bunca canavarlarla birlikte hayalet sanmış ve soluğu önüne ilk gelen odada almış. Odanın müşterisi de uyanmış. Bu kez zavallıyı hırsız sanmıştı. Otel çın çın*

Ankara Palas kentin en popüler mekânlarından biridir. Zira Fuat Carım'ın kaldığı tarihlerde otelde Amerika'dan yeni gelmiş olan Orhan Kutlu ve eşi Vesamet Kutlu da kalmaktadır.¹¹⁹

Fuat Carım, 1949'da Genel sekreterlikten ayrılarak 23 Ağustos 1949 da Brezilya (Rio de Janeiro) Büyükelçiliğine atandı.¹²⁰ Nihat Erim, günlüklerinde Dışişlerin de bu tarihlerde işlerin pek iyi gitmediğini özellikle de Necmettin Sadak'ın ABD ziyaretinin iyi geçmemiş olmasının yaratmış olduğu olumsuz havanın Dışişleri Bakanlığı'nı etkilediğini belirtir. Hatta Dışişleri'nde idarenin fazlasıyla bozulduğunu önemli isimlerin birbirlerinin "*arkasından iş çevirdiklerini*" yazar. Genel Sekreter Fuat Carım ile Devlet Bakanı N. Sümer'in arasının iyi olmadığını Sümer'in tüm isteğinin Dışişleri Bakanı olmak olduğunu, bu nedenle de Necmettin Sadak'ın aleyhinde çalıştığını ifade eder.¹²¹ Bu açıklamaların da ortaya koyduğu gibi Dışişleri Bakanlığı bu tarihlerde hayli karışıktır. Fuat Carım ise, Necmettin Sadak'ın adamı olarak bilindiği için onun sarsılan konumu Carım'ı da fazlasıyla etkilemiş olmalıdır.

Burada bir noktaya dikkat çekmek gerekiyor. Fuat Carım'ın Genel Sekreterlik dönemi Türk Sovyet ve Türk-ABD ilişkileri bakımından oldukça kritik öneme sahip bir dönemdir. Tam da bu yıllarda Sovyetlerde görevli bulunan Diplomatik Kurye Fuat Güzeltan'ın Türkiye'ye gelirken trende öldürülmesi, olaya intihar süsü verilmesi ve Güzeltan'ın evrak çantasının çalınması oldukça önemli bir gelişmedir.

ötmüştü. Ankara Palas ciddi bir oteldi. Garsona hayaletin dışişleri genel sekreteri olduğunu anlatmak zor oldu. Amcama da hiçbir şey anlatılamıyordu. Ertesi gün amcamı ziyarete gittim. 'Bu oteldekiler zır deli gece garson benden korktu.' Dediğini yazar. Arzık, a.g.e, Cilt: II, s.77 Fuat Carım'ın israfı hiç sevmediğine dair bir anekdot da Tunçay Özkan tarafından verilir. "*Dışişleri Bakanlığı'na "Çok gizli mührü" ile gelen haberlerin basında çıkmasına sinirlenen Genel Sekreter Fuat Carım, bu haberleri gönderen diplomatların maaşlarından telgraf ücretlerini keser.*" Tunçay Özkan, *Bir Gizli Servisin Tarihi*, AD Yayıncılık, 1999, s. 174.

¹¹⁹ Vesamet Kutlu ile Fathin Rüştü Zorlu arasında Amerika dönüşü sonrasında bir aşk ilişkisi başlayacaktır. Vesamet Kutlu ve Fathin Rüştü Zorlu'nun kızı Sevim Zorlu ile yapılan röportajlar için bkz. Emin Çölaşan, *Sor Bakalım*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1988, s. 379

¹²⁰ BCA, 30-18-1-2/119-52-18/29.06.1949; *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965*, Ankara Basımevi, Ankara, 1966, 347.

¹²¹ Erim, a.g.e., Cilt: I, s. 338-340.

Konu hem basın ve meclis hem de doğal olarak dışişlerinin gündemindedir. Konu ile ilgili ilginç yaklaşımlardan biri, Necip Fazıl Kısakürek tarafından çıkarılan Büyük Doğu Dergisi'nde gündeme gelir. Necip Fazıl bu suikast ile Genel Sekreter Fuat Carım'ın istifası arasında bir bağlantı olduğunu yaşananlardan gerekli tedbiri almayan Dışişlerinin de sorumlu olduğuna dair bir açıklama yaparak Genel Sekreterin ayrılmasını değerlendirir.¹²² Nimet Arzık, hatıralarında konu ile ilgili herhangi bir açıklamaya yer vermez.

Zeki Kunalalp, Fuat Carım'ın kendi isteği ile Rio de Janeiro Büyükelçiliğine atandığını söyler.¹²³ Ancak Arzık' a göre bu atamanın esas nedeni amcasının “İsmet Paşa'nın biçiciliğine uğraması, gözünden düşmesidir” Arzık'ın anlatımına göre bu durumun en önemli nedeni de Fuat Carım'ın pek hoşlanmadığı Başbakan Şemsettin Günaltay ile arasının iyi olmamasıdır. Hatta Carım'ın yakın arkadaşları arasında Başbakan için “tabur imamı, herif” ifadelerini kullandığını ve bunların da İsmet İnönü'nün kulağına gittiğini yazar.¹²⁴

Fuat Carım, bu son görevinden 13 Temmuz 1957'de yaş haddi dolayısıyla emekliye ayrıldı.¹²⁵ Emeklilik sonrasında çevirilere yoğunluk

¹²²Necip Fazıl Kısakürek, “Son Moskof Marifeti”, *Büyük Doğu*, Sayı: 14, 10 Haziran 1949, s.1 ve Sayı: 15, 17 Haziran 1949 s.1 Güzeltan cinayeti ile ilgili olarak ayrıca bknz. Peyami Safa, “Bir Ölümün Son Tahlili”, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/29814/001516259006.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (30.05.2020) Safa da cinayetin özellikle Dışişleri Bakanını Amerika gezisinden bir süre sonra yapılmış olmasına dikkat çekerek bunun bir tesadüf olmadığını yazar. Bu görüşmeden bir gizli anlaşma ihtimalinden şüphelenen Sovyet yöneticilerin bu gizli bilgiye ulaşmak için Güzeltan'ı öldürerek evraklarını aldıklarını yazar. Ayrıca bknz. Zafer Gazetesi, 11 Haziran 1949; Suat Akgül, “1949 yılında SSCB’de Öldürülen Diplomatik Kurye Yüzbaşı Fuat Güzeltan Olayı”, <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/DEMOKRAS%c4%b0-SEMPOZYUMU-%c3%96ZET-K%c4%b0TAP%c3%87I%c4%9eI.pdf> (30.05.2020)

¹²³ Zeki Kunalalp, *Sadece Diplomat*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1981, s.62

¹²⁴ Arzık, a.g.e., Cilt:I, s. 203.

¹²⁵Ali Çankaya, Mülkiyeliler tarihini yazarken Fuat Carım hayatadır. (1969) Özgeçmiş için kendisine yazmış olduğu beş mektup sonunda şu cevabı alır: “Taleb buyrulan bilgilerin hazırlanmasını sağlamaya yarayacak vesikalar 6-7 Eylül olayları sırasında kaybolmuştur. Sıhhi ahvalim ise bunları toparlamakla uğraşmamı mümkün kılacak durumda değildir. Artık çaresiz benim de göçmüşler zümresine geçirimli diler ve derin saygılarımı sunarım, efendim...” Ali Çankaya, verilen cevabın “garip bir ruh hâlinin” yansıması olarak değerlendirir. Ancak vicdanı da elvermez Fuat Carım'ın

veren Carım geçirdiği bir kalp krizi sonucunda 9 Nisan 1972'de İstanbul'da öldü.¹²⁶ Rumeli Hisarı'ndaki Aşiyân Mezarlığı'nda toprağa verildi.¹²⁷

Fuat Carım'ın pek çok eseri vardır. Bunlarda bir kısmı çeviri diğer bir kısmı gezi notlarından oluşur. Carım'ın bazı çevirileri oyunlaştırıldı. Prendelo'dan yaptığı *Size Öyle Geliyorsa Öyledir, Eskisi Gibi Eskisinden Üstün ve Aptal* çevirileri Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü ve İstanbul Şehir Tiyatroları tarafından sahnelendi. *Size Öyle Geliyorsa Öyledir*, Ahmet Muhip Dranas tarafından oyun olarak yazıldı. 1938 de İstanbul Şehir Tiyatroları, 1948, 1963 ve 1964'de ise Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü tarafında sahnelendi. Aptal, ise İstanbul Şehir Tiyatroları tarafından 1931 ve 1934, Eskisi Gibi Eskisinden Üstün de 1949'da Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü tarafından sahnelendi.¹²⁸

Fuat Carım'ın dikkat çeken çalışmalarından biri de Vilademir Ponzer'den yaptığı *Sovyetlereli* çevirisidir. 1932 de Türk aydınının gündeminde olan Sovyet Rusya, Carım'ında gündemindedir. Eserin ortaya çıkarılmasında bu durum etkilidir. Mete Tunçay, Fuat Carım'ın *Sovyetlereli* çalışmasının Sovyetleri öven bir eser olduğunu belirtir.¹²⁹

Fuat Carım'ın diğer çalışmaları şunlardır: *Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati*, (Tercüme) İstanbul 1961; *Cezâir'de Türkler* İstanbul, 1962; *Kanunî Devri'nde İstanbul* (Tercüme) İstanbul 1964; *Târihinin Türk'e Yüklediği Çetin Görev* İstanbul, 1965, *Türklerin Denizciliği* İstanbul, 1965; *Venezuela'lı General Miranda'nın Türkiye'ye Dâir Hatıratı*

"göçmüşler Zümresine" dahil edilmesine. Bu nedenle de "geniş araştırma ve soruşturma "yaparak Carım'ın kısa bir biyografisini de çalışmasına ekler. Çankaya, a.g.e., s.1556-1557.

S. Ayrıca bkz. Bilal Şimşir, "Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzylında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri (1920-1950)" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 64-65-66, (Mart-Temmuz-Kasım 2006), Cilt:XXII, s.15-90

¹²⁶ Fuat Carım'ın ölüm ilanı için bkz., Milliyet Gazetesi, 11 Nisan 1972; Cumhuriyet Gazetesi, 10 Nisan 1972 Bu haberde Carım'ın doğum tarihi 1894 olarak verildiği gibi doğum yeri de Trablusgarp olarak belirtilir.

¹²⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 15 Nisan 1972.

¹²⁸ Metin Ant, *50 Yılın Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1973, s. 648, 663 ve 690.

¹²⁹ Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar, (1925-1936)*, BDS Yayınları, İstanbul 2009, s. 98.

(Tercüme) İstanbul, 1965; *İşlenmemiş Konular* İstanbul, 1966; *Marcopolo ve Ibn-i Batûta* İstanbul, 1966; *Yusuf Taşfin*, İstanbul, 1966; *Latin Amerika (Gördüklerim, İnkâ ve Maya Medeniyetleri)* İstanbul, 1968; *Latin Amerika (Gördüklerim İzlendiklerimiz-2)*, İstanbul 1968

Anılarda Fuat Carım

Uzun süre Fuat Carım'ın yanında çalışmış olan Zeki Kuneralp, Carım'ı iş hayatında yakından tanıyan ve gözlemlene imkânı bulan isimlerden biri olarak hakkında şunları yazar:

*“Fuat Carım ender rastlanan şahsiyetlerden idi. Fevkaleda bir zekaya sahipti. Kuru, soğuk, matematik bir zeka değil, insani hisli heyecanlı bir zeka. Davranışı bazen sert idi. Fakat kalbi altındı. Bir diplomattan ziyade sanatkâr idi. Shakespeare ve Pirandello'yu tercüme etmişti. Tercümeleri de sahneye konulmuştu. Ertuğrul Muhsin yakın dostlarından idi. Fuat Carım istiklal harbinin ve ilk Cumhuriyet Devrinin oluşturduğu çelik karakterlerden biri idi. Bunlar ateş içinde biçimlendikleri için kendileri de atşin idi. Etraflarında hürmet, hayranlık hatta hafif korku hissi uyandırıyorlardı. Fuat Carımın bana karşı hisleri pederane idi. Bunda babamın hatırası da vardı.”*¹³⁰ Zeki Kuneralp'ın Carım ile ilgili olarak dikkat çektiği en belirgin iki özellik mütevaziliği ve meslek ahlakının hayli gelişkin olmasıdır.¹³¹

Kamuran Gürün, Fuat Carım Genel Sekreter iken Balkan Şubesinde çalışmaya başlamıştır. Gürün, Fuat Carım'ın ilginç ve bir o kadar da özgün *“deli dolu bir insan olduğu”* değerlendirmesini yaparken bunu bazı kısa anekdotlar da destekler. Bu anlatımlarda Carım'ın karakterine ilişkin olarak öne çıkan değerlendirme Kuneralp'te olduğu gibi olağanüstü disiplinli, ciddi bir iş ahlakına sahip ama zaman zaman aksi de olabilen bir insandır.¹³²

¹³⁰ Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1981, s.54-55., Ayrıca bknz. Bilal Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996, s. 545-548.

¹³¹ “Fuat carım dul idi. Öğlen eve dönmezdi. Civardaki bankalardan birinden sefertası içinde bir tabldot yemeği gelirdi. Yazı masası üzerine kâğıtlar serilirdi. Genel sekreter yemeğini öğle yerdi. Hatta bir büyükelçilerden birini böylesi bir yemek daveti yaparak odasında tabldot yemek yediyor. ... Buradan yorum bu protokol kuralına göre olağan değildi ama Fuat Carım da olağan değildi.”, Kuneralp, a.g.e., S. 56

¹³²Kamuran Gürün, *Akıntıya Kürek: Bir Büyükelçinin Anıları*, Milliyet yayınları, İstanbul 1994, S. 42

1946 yılının sonlarında Dışişlerinde göreve başlayan Faik Melek, bu ilk günlerde Genel Sekreter ile ilk karşılaşmasını ve Genel Sekreterin kendisini nasıl etkilediğini şöyle anlatır:

“Hariciye’ye yeni giren bizim grup Genel Sekreterin makamına gittik. Uzun gri saçlı, uzun bıyıklı ve bir filozofu andıran etkileyici fiziği ile Genel Sekreterin bizleri kutlayacağı ve başarılar dileyeceğini beklerken çatık kaşlar altında Genel sekreter bize şöyle hitap etti. “İmtihanlarınızı takip ettim ve sonuçlar hakkında bilgi aldım. Meğer hiçbiriniz bir halt değilmişsiniz. Buna rağmen size fırsat veriyoruz. Mesleğe kabul edildiğinize göre bari kendinizi yetiştirin lisanınızı kuvvetlendirin ve başarılı olmaya bakın.” Bu sözlerle yetinen ve bizleri odasından adeta kovar gibi davranan Genel Sekreteri o zaman çok yadırgadık. İçimizden kendisine kızdık ve sözlerini o makama yatıştıramadık. Ama yıllar sonra bir hariciyecinin iyi lisan bilmesinin ve her an kendini yetiştirip yenilenmesinin şart olduğunu aksi halde bu gayya kuyusunda yuvarlanıp tökezlendiğini Dışişleri mesleğinin aynı zamanda bir rekabet ve yarış olduğunu görerek değerli Genel Sekreterimize hak verdik.”¹³³

“Omuzlarına düşen uzun beyaz saçları kırılmış pos bıyığı yeşil parlak gözleri, çizgili gri pantolonu siyah ceketi açık renk kravatı kolalı beyaz gömleği hafızalarımızda silinmeyen bir yeri olan Carım, kültürlü sanattan hoşlanan şiir seven tiyatroya bağlı bir insandı. Moskova’da görevli iken genç bir tiyatro sanatçısını sevmiş ve onunla evlenmişti. Sonradan bir daha kalkmamak üzere hastalanıp yatağa düşen eşi, Fuat Carımı dışarıya belli etmemesine rağmen çok yaralamıştı. Carım, filozof, fakat pratik bir zekası vardı. Babacandı”¹³⁴ diyerek Fuad Carım’ı anlatan Mehmet Arif Demirer, bu tarihlerde bakanlığın Ticaret ve İktisat Dairesi Müdürü olan Fatih Rüştü Zorlu ile de iyi anlaştıklarını yazar. Zira bu şube ile de Fuat Carım ilgilenmektedir. Böylece Zorlu ile yakın ilişkileri başlamış olur.

Bu tarihlerde Dışişleri Bakanlığı Ticaret ve İktisat Dairesi Müdürlüğü’nde Fathin Rüştü Zorlu’nun yanında çalışan Mahmut

¹³³ Faik Melek, *Hepsi Geldi Geçti Dışişlerinde 43 Yıl*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994, s.29

¹³⁴ Mehmet Arif Demirer, *Fatin Rüştü Zorlu Gerçeği ve Türkiye İçin Çırpınışları*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 84-85.

Dikerdem'in de ilginç anekdotları vardır. Carım'ın için içine kapanık, aksi mizaçlı fakat duygulu bir insan olduğunu geniş kültürlü kendine özgü renkli konuşmasıyla çevresinde sevgi ve saygı uyandırdığını yazan Dikerdem şu değerlendirmeyi yapar: “karakterindeki terslik nobranlık onu çok kimseyle bu arada Numan Menemencioğlu ile çatıştırmış, bu yüzden Kavanin Dairesi denilen pasif bir görevde unutulmaya bırakılmıştı. Feridun Cemal Erkin genel sekreter olunca onu gölgeden çıkarıp kendisine yardımcı yaptı. Erkin'in Roma'ya büyük elçi olarak atanması üzerine Necmettin Sadak onu Genel Sekreterliğe yükseltmişti. Gerçi Sadak'ın Avrupaî havası ile Carım'ın alaturkcalığı pek uymamıştı. Ama bu iki zıt karakter Hariciye'ye yeni bir çeşni katmıştı. Biri donuk denecek kadar resmi, öteki patavatsız denecek kadar sade.”¹³⁵

Dikerdem sert görünüşüne rağmen Carım'ın yumuşak kalpli bir insan olduğunu ve kendisine de sempati beslediğini yazar. Mahmut Dikerdem Genel Sekreter Fuat Carım ile yaşadığı bir problemi de aktarır. Bu tarihlerde “Komünist olmakla” suçlanan Dikerdem Dışişlerinde zor günler yaşar. Genel Sekreter Fuat Carım'ın Başbakan Şemsettin Günaltay'ın sıkı talimatı üzerine Dışişleri Bakanlığı'ndan istifasını istediğini yazan Dikerdem müdürü Fathin Rüştü Zorlu'nun arkasında durduğunu ve istifa etmediğini belirtir. Hatta Zorlu, Dikerdem'in bir dış görev alabilmesi için hazırlanan takdirnameyi ne yapsa da Genel Sekreter Fuat Carım'a imzalatamaz. Dikerdem ancak Fuat Carım 1949'da Brezilya'ya atanıp yerine Faik Zihni Akdur Genel Sekreter olunca dış görev alabilmiştir.¹³⁶

1948'de aynı dairede Fathin Rüştü Zorlu'nun yanında çalışmaya başlayan Semih Günver de Fuat Carım'ı yakından tanıyan isimlerden biri olduğu gibi anılarında da Carım'a yer verir. Hatta bir önceki Genel Sekreter Feridun Cemal Erkin ile Fuat Carım'ı karşılaştırır da. *Erkin'in “işinde son derece titiz, asabî, alıngan ve protokol kaidelerine kıskançlıkla bağlı”* bir diplomat olmasına rağmen Fuat Carım'ın ise oldukça özel ve özgün bir insan olduğunu yazar: “Omuzlarına düşen uzun beyaz saçları kırışmış pos bıyığı yeşil parlar cıvıl cıvıl gözleri, çizgili gri pantolonu, siyah ceket, açık renk kravatı kolalı beyaz gömleği ile Carım, kültürlü sanattan hoşlanan şiiri seven, tiyatroya bağlı bir

¹³⁵ Mahmut Dikerdem, *Hariciye Çarkı*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989, s.102-103.

¹³⁶ Dikerdem, a.g.e., s.110-111.

insandı. Hoş görülüydü. Babacan idi. Protokola çok zaman boş verirdi.” Fathin Rüştü Zorlu yurt dışında olduğu günlerde Ticaret işleri ile yakından ilgilenen Fuat Carım, Semih Günver ile de oldukça yakın çalışırlar. Hatta ailecek görüşmeye de başlarlar. Semih Günver, eşini kaybetmiş olmanın Fuat Carım’ı çok etkilediğini ve ıstırabını dışarıya yansıtamadığını da yazar. *“Carım filozoftu, fakat pratik bir zekası vardı. Şekilperest değildi. Öğle yemeklerine evine gitmezdi. Genel sekreterlik makamında sefertası içinde basit yemekleri ayak üzere alalacele atıştırırdı. Öğle saatlerinde ziyarete gelen yabancı sefirlerle bu mütevazi yemeği paylaştığı bile olurdu”¹³⁷*

Osman Korutürk, Fuat Carım ile ilgili bir anekdotunda kendi ülkesinde bakanlık da yapmış olan dönemin Brezilya Büyükelçisi ile tanıştığında kendilerine Fuat Carım ile ilgili olarak şu hikayeyi anlattığını söyler:

“Fuat Carım Brezilya’dayken verdiği yemeklere genç parlak diplomatları çağırır, onlarla dünya meselelerini konuşur, felsefi konuları tartışır, Büyükelçiliğin oldukça şatafatlı ortamında bu konuşmalar bizim çok hoşumuza giderdi. Ben Türkiye’ye bir resmi ziyaret yaptığımda Bakan sıfatıyla, sorayım dedim. Fuat Bey ne olmuş? Dedim ki Fuat Carım vardı, biliyor musunuz? Dediler ki, ‘Biliyoruz, emekli oldu köşesine çekildi, evinde oturuyor.’ Telefonla bağlattırdım, kendisiyle görüşmek istediğimi söyledim, beni yemeğe davet etti. Kalktım bir gece onun evine yemeğe gittim; dört gün kalıyordum Türkiye’de, bir gece evine gittim. Tunus Caddesi’nde bir apartmanın çekme katında oturuyordu, asansör de yoktu, 5 kat çıktık, kapıyı kendisi açtı, beni içeriye aldı. Evinde çalışanı yoktu, evde de yalnızdı. Masasının üzerine temiz beyaz bir kağıt örtü sermişti. Kendi yaptığı yemekleri yedik. Orada oturduk ve dünya meselelerinden konuştuk, dünya meselelerinden bahsettik. O sıralarda Nasır, Mısır’da yeni bir girişim içindeydi. Bana Nasır’ı anlattı. Orta Doğu’ya bunun nasıl yansıtacağını anlattı. Brezilya’yı bunun neden ilgilendirmesi gerektiğini anlattı. Türkiye’yi anlattı, Türkiye’nin geleceğini anlattı. Bazı felsefi konuları da konuştuk. Ben evden ayrıldığımda gece yarısını geçmişti. Ve kendi kendime dedim ki: “Sen ne mutlu bir insansın,

¹³⁷ Semih Günver, *Garip Ada’nın Garip Eşegi Yaşanmış Öyküler*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1990, s.269-270; Ayrıca bkz. Mehmet Arif Demirer, *Fatin Rüştü Zorlu Gerçeği ve Türkiye İçin Çırpınışları*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 84-85.

böyle bir insan sana bir gecesini ayırıyor, seni evinde ağırlıyor, kendi yaptığı yemeği sana ikram ediyor. Fuat Carım'ın o kağıt serdiği masanın üzerindeki, Rio de Janeiro Büyükelçiliği'ndeki şatafatlı salonlardaki rahatlığındaydı hiçbir kompleks duymadan benimle eşite eşit konuştu.”¹³⁸

Yakın çalışma arkadaşları dışında Fuat Carım ile ilgili en geniş anlatımın yer aldığı hatıra yeğeni Nimet Arzık'ındır. Hatıralarda Carım ile ilgili ilginç anekdotlara yer verildiği gibi değerlendirmeler de yapılmıştır: *Amcam 28 yaşında Ben onu Moskova dönüşü anımsarım. “Babam sanırdım. Anılarını yazmadı. Bir destanın parçasıydı. Neden bu destanın kimsenin bilmediği ayrıntılarının gün ışığına çıkmasını istemedi. Zekası da bilinci de kültürü de yatkındı. Neden brezilya büyükelçisi iken general Miranda diye saçma sapan etsiz tatsız kimsenin gönlüne ve beynine bir şey katmayan kitaplar yazdı. Ne kişiliğine ulaşabiliyorum ne tutumuna. Büyük bir küskümlük yatıyordu bu susukunluğun altınad Garip bir Kafkasya utangaçlığı da. Tevazu haline dönüştürdüğü gruru da. Kendi gerçek değerlerini hırsızın zulada mal sakladığı gibi saklardı. Birtakım fabrikasyon değerler koydu ortaya durmadan kötü tiyatro değerleri. Onlardan hiçbir zaman vazgeçmedi.*

139

Arzık'ın dikkat çeken bir diğer anlatımında da; *“Amcam sevgi dolu bir insanmış bir zamanlar varsa yoksa ben vardım onun için. Annesine karşı saygısı sonsuz idi. Her gece yataklar yayılır o evde. Bir gece yatakları anasın yaydırtmadı. Sonra çok değişti herhalde. Sanki bir düşmandı anasına karşı. O öldükten sonra gene eski duyguları geri geldi. Herkesin gözünde amcam bir kahramandı. Gerçekten öyleydi.”¹⁴⁰* açıklamasını yapar.Nimet Arzık'ın amcasına dair şu değerlendirmesi de diğer anılarda karşılaşmadığımız bir Carım portresi sunar bizlere:

“Yerleşememişti bir türlü kişiliğinde. Huzursuzdu. Huzursuzluk saçardı. Saldırgandı. Ortanca çocuktu amcam. Çok parlak iki kardeşin arasında ezilmişti. Küçükken sadece somurtukmuş. Büyüdüğünde saldırgan bir huysuzluğa dönüşmüş bu somurtukluk. Karısı dengeleyici bir unsur değildi. Çevrede bütün kusurlarını

¹³⁸ Aykut Tuzcu, “İtibar Ne Demektir”, *Gaziantep Sabah Gazetesi*, 22 Aralık 2014

¹³⁹ Arzık, a.g.e., Cilt: 1; s.52

¹⁴⁰ Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.59

alkışlamıştı. Fuat Bey huysuzdur diye överlerdi erdemmişçesine. Zalim bir esprisi vardı. Öldürürdü. Horlayıcıydı. Başa çıkılmazdı onunla o alanda. Kurtuluş Savaşı kahramanlarından olmak doğal olarak destek oldu ona. Fuat Bey gencecik yaşta koca bir aileyi yükledi. Fuad bey tek aşkın adamıdır. Çok iyi bir kızı feda etti bu tek aşkın adamı efsanesine: Muazzez. Kendisini de. Karısını çok sevmişti. Parkinson hastalığına yakalanınca çok bakmıştı. Ama muazzezi de sevmişti. Yıllar sonra. Ama tek aşkın adamı efsanesi vardı ya. Kendini de feda etmişti o efsaneye. Önemli olan efsaneydi. O kuşak bana çok yabancı”¹⁴¹.

Yukarda bahsettiğimiz ve aslında iki grup şeklinde değerlendirebileceğimiz hatıraların ortaya koyduğu Carım portreleri farklıdır. Fuat Carım’ın 35 yıllık Dışişleri kariyerinde kendisini yakından tanıyan, üzerinde etki bıraktığı isimlerin ona dair hatıralarında ortaya çıkan portresi ile onu mesleki yaşamı dışında özel hayatında yakından tanıyan ve gözlemleyen Nimet Arzık’ın Carım portresi benzerlikler taşımakla birlikte büyük farklılıklar gösterir. Zira yakın çalışma arkadaşlarının tanıdığı Carım, profesyonel ilişkilerin hakim olduğu iş ortamındaki Carım’dır. Oysa Nimet Arzık’da özel yaşamı içinde bir aile babası olan, zaafarı, hataları, öfkesi ve kırgınlıklarıyla varolan bir insan portresi vardır. Bu Carım portresi oldukça samimi açıklamalar içerdiği gibi zaman zaman Arzık’ın amcası için hissettiği kırgınlığın, hayal kırıklığının ve öfkenin de yansıması olabilmektedir.

Carım Ailesinden Simalar

Carım ailesinin özgün karakterlerinden biri de hiç şüphesi ki Fuat Carım’ın küçük kardeş Tarık Carım’dır. Nimet Arzık, anılarında küçük amcasına dair oldukça fazla bilgi verdiği gibi anlatımlarından da anlaşılacağı gibi amcasını ayrı bir şekilde önemser de; *“En küçüğü Tarık güzeller güzeli deha denecek kadar zekiymi. Trablus’ta anasının yanında kaldı. Çok trajik olacaktı yaşamı. 17 yaşında Kafkas cephesine gidecekti. O da herkesi gibi savaşın bütün dehşeti içinde armut kurusuyla dut kurusuyla açlık bastıracaktı. Ruslara esir düşecekti. Tam kurşuna dizilecekken arkadaşı tarafından kurtarılacaktır.”¹⁴²* Ölümünden

¹⁴¹ Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.86.

¹⁴² Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.39

kıl payı kurtulan, küçük yaşlarında babasının ölümüne tanık olan Tarık, ilerleyen yıllarda alkol problemi de yaşayacaktır.

Tarık Carım ile ilgili ilginç bir anekdot da Reşat Enis tarafından verilir. “...*Deli Tarık derlerdi ona..Deli miydi? Sanmam. Ünlü bir akıl hastalıkları uzmanının yapıtlarını hazırladı çünkü. Uzmanın adı altında yayınlanırdı bu yapıtları, bilmiyorum. Onunla arkadaş olduk çalıştığım gazetede...Çevresindekileri geniş bilgisi ile yararlandıran alçak gönüllü bir insandı. Yeri yurdu yoktu. Çok içiyordu. Makine dairesinin bir bölümünde yatıp kalkardı. Rotatif artığı bobin kağıtlarından bir yatak yapardı kendine...Kıvrılırdı üzerine...Ayakucunda makinistin tekir kedisi ile...Patrondan makinist çırağına dek herkes onu severdi. Sayardı da...Bir gün Deli Tarık bizim yokuşta apansız ölüverdiğini söylediler.*”¹⁴³

Tarık Carım'ın yaşamı kolay olmamıştır. Özellikle alkol problemi aile yaşamını ve yakın çevresi ile olan ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Milliyet gazetesinin verdiği habere göre Tarık Carım intihar ederek yaşamına son vermiştir.¹⁴⁴

Carım ailesinden çıkan diğer bir hariciyeci de Halit Carım'ın oğlu, Fuad Carım'ın yeğeni Taha Carım'dır.¹⁴⁵ Taha Carım da Carım erkekleri gibi oldukça ilginç, kendine özgü bir karakterdir. Taha Carım, 1914'te Cenevre doğdu. Nimet Arzık abisinin ilk isminin Jean Taha olduğunu ancak sonra Yahya ismine çevrildiğini yazar.¹⁴⁶ 1936'da Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra Fransa'da eğitimine devam etti. 1941'de 27 yaşında Dışişlerinde çalışmaya başlayan Taha Carım, yaklaşık olarak 36 yıl görev yaptı. Taha Carım, kendisi gibi diplomat olan Dışişleri Bakanlığı ve Belediye Başkanlığı yapmış olan Ali Kenan Gökarat'ın kızı Nazan Gökarat'la evlendi.¹⁴⁷ Çiftin düğün törenleri dönemin en gözde mekânlarından biri olan Süreyya'da yapıldı. Nimet Arzık abisinin düğün töreni ve törene katılanlarla ilgili olarak oldukça ayrıntılı ve hoş bir

¹⁴³ Reşat Enis, *Kırmızı Karanfil*, Yordam Kitap, İstanbul 2006, s.86

¹⁴⁴ “Tarık Carım İntihar Etti”, Milliyet Gazetesi, 25 Mayıs 1962

¹⁴⁵ Erkin, a.g.e, s. 210; Selahattin Ülkümen, *Selahattin Ülkümen'in Anıları Bilinmeyen Yönleriyle Bir Dönemin Dışişleri*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1993, s. 15-16; Erdem Erner, *Davulun Sesi Dışişlerinde 44 Yıl*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1993, s.107-108; Reha Aytaman, *Sinirli Yıllar (Dışişlerinde 42 Yıl)* Ad Yayıncılık, İstanbul 1996.

¹⁴⁶ Arzık, a.g.e., Cilt: I, s. 48.

¹⁴⁷ Er, a.g.e, s.237-238.

anlatım yapar. Dönemin Dışişleri ve siyaset çevresinden pek çok önemli isimin katıldığı görkemli bir düğün töreni yapılmıştır.¹⁴⁸ İlk görev yeri, Yunanistan'da Ruşen Eşref'in yanında I. Kâtipliktir. ¹⁴⁹Taha Carım Vatikan elçiliği esnasında Ermeni terör örgütü tarafından 1977'de öldürüldü.¹⁵⁰

Yakın arkadaşı Emine Esenbel anılarında “İlginç bir diplomat başlıklı bölümü” Taha Carım'a ayırır. Eşinin (Melih Esenbel) Galatasaray Lisesi'nden arkadaşı olduğunu belirten Emine Esenbel, Taha Carım'ın “Çerkezliğinden fazlasıyla övünen bir insan olduğunu” ¹⁵¹ özellikle belirtir. Bilal Şimşir de Şehir Diplomatlarımız isimli çalışmasında Taha Carım için geniş bir yer ayırmıştır.¹⁵²

Carım ailesinin ilginç karakterlerinden biri de çevirmen, gazeteci yazar Nimet Arzık'tır. Arzık, Halit Carım'ın kızıdır. 1921'de babasının görevli olduğu İzmir Bornova'da dünyaya gelmiş 1989'da İstanbul'da ölmüştür. Eğitimine İzmir Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesinde başlamış sonrasında Polonya'da devam etmiştir. Arzık'ın annesi Polonyalıdır. Hatta Arzık II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarını da Polonya'da geçirmiştir. Yükseköğrenimini DTCF Fransız Filolojisi Bölümünde tamamlamıştı. DP iktidarı döneminde Anadolu Ajansı Genel Müdürlüğü yapmış olan ve Adnan Menderes'in yakın çevresinden olan Şefik Arzık ile evlendi. Eşini Başbakanı Adnan Menderes ile 1959 yılında Kıbrıs sorununun çözümü için İngiltere'ye yaptığı gezi esnasındaki uçak kazasında kaybetti. Carım ailesinin renkli simalarından biri olan Arzık, anılarını üç ciltlik Tek At Tek Mızrak isimi ile yayınladı. Nimet Arzık'ın basılmış yaklaşık 41 kitabı vardır. Özellikle Fransızcadan yaptığı

¹⁴⁸ Nimet Arzık, Tek At Tek Mızrak Anılar-2, Kaynak Yayınları, İstanbul 1984, s.23-31

¹⁴⁹ Arzık, a.g.e., Cilt: II, s.23

¹⁵⁰ Milliyet Gazetesi, 10 Mayıs 1977; 11 Mayıs 1977 ve 13 Mayıs 1977 ve 15 Mayıs 1977 tarihli nüshaları. Ayrıntılı bilgi için bknz, Bilal N. Şimşir, *Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)* I. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 2000, s. 12-242.

¹⁵¹ Osman Öndeş, *Bin Renk Bir Ömür Sefire Emine Esenbel'in Anıları*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2004, s. 143-145.

¹⁵² Bilal N. Şimşir, *Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)* I. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 2000, s. 212-242

tercümeleri oldukça önemlidir. Türk siyasetinden önemli simalarına dair portreleri de keyifle okunan çalışmaları arasındadır.¹⁵³

Sonuç

Kafkas göçmeni bir aileye mensup olan Fuat Carım, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte önemli görevlerde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin çalkantılı son yıllarının pek çok bakımdan şekillendirdiği ve belirlediği bir kuşağa mensuptur. Osmanlı Devleti'nin büyük sorunlar yaşadığı ve gitgide devletten kopan bir coğrafyada dünyaya gelen Carım, pek çok aydın genç gibi devletin geleceğine dair kaygılar taşımaktaydı. Bu ortamda dönemin gözde okullarından biri olan Mülkiye'de İttihatçılar ile yolu kesişti. Bu ilişki ilerleyen yıllarda artarak devam etti. 1917'de atandığı Adapazarı Kaymakamlığı döneminden başlamak üzere bölgedeki gelişmelerde etkin bir şekilde rol aldığı gibi İttihatçılarla organik bir ilişki içinde de oldu.

I.Dünya Savaşı yıllarında Teşkilat-ı Mahsusa içinde yer aldı. Bu tarihlerde Teşkilat-ı Mahsusa içinde Çerkeslerin belirgin bir etkisi mevcuttur. Carım da Çerkesler arasında itibarlı olarak kabul edilen boylarından biri olan Şapsığ aşiretine mensuptur. Bu durumu, özellikle Çerkes nüfusun etkin olduğu görev bölgesinde Carım için avantaj sağlamıştır. Adapazarı ve civarı, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde Anadolu hâkimiyeti için en kritik öneme sahip yerlerden biridir. Zira hem insan he de malzeme sevki buradan yapılmaktadır. Bu nedenle de bölgeyi kontrol altında tutmak Teşkilat-ı Mahsusa için oldukça hayati önemi haizdir. Bu noktada Fuat Carım gibi bölgede yaşayan Çerkesler üzerinde etki sahibi olan isimler özellikle öne çıkarılmış ve onlardan faydalanılmıştır. Teşkilat-ı Mahsusa içinde yer alan pek çok Çerkes, Kuva-yı Milliye ve Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri içinde de yer almış ve bu etki Milli Mücadele döneminde de devam etmiştir. Fuat Carım da, bölgedeki Çerkes aşiretlerinin Kuva-yı Milliye karşıtı hareketler içinde yer almasına engel olmuştur. Ankara ile birlikte hareket eden Çerkes Fuat Carım, bir başka Çerkes olan ve

¹⁵³ Yılmaz Çetiner, *Nefes nefes Bir Ömür*, Epsilon Yayınları, İstanbul 2006, s. 213-214; Vecihi Timuroğlu, *Yazınımızdan Portreler*, Başak Yayınları, İstanbul 1991, s. 214-220; *Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi*, Haz. İhsan Işık Elvan Yayınları, İstanbul, 2001, s. 109

Düzenli ordu kuruluncaya kadar en güçlü milis kuvvetlere sahip bulunan Çerkes Ethem ile de bağlantı kurulmasında etkili olmuştur.

Adapazarı ve civarında halk tarafından sevilen ve mücadeleye aktif bir şekilde katılan Carım, I. TBMM’de İzmit Milletvekili olarak yerini almıştır. 1922 yılının Temmuz ayına kadar milletvekili olarak kalmış, bu süre içinde de bölgedeki Çerkes aşiretlerini Milli Mücadeleye kazandırılması için mücadele etmiştir.

1922 ile 1957 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı bünyesinde farklı mevkilerde görev alan Fuat Carım’ın çalkantılı bir kariyeri olmuştur. Kariyeri ile aşkı arasında tercih yapmak durumunda kalmış, hayatının sonuna kadar da bu nedenle hissettiği kırgınlığını korumuştur. Bu evlilik nedeniyle Atatürk ile ilişkileri bozulmuştur. Eşini çok sevmesine rağmen hak ettiğini düşündüğü kariyerinden mahrum bırakılmış olması hatıralarda da öne çıkan hırçınlığının en derinlerdeki etkisidir.

Fuat Carım’ın oldukça genç bir yaşta büyük bir ailenin sorumluluğunu üzerine almak zorunda kalmış olması hiç şüphe yok ki onun karakteri üzerinde derin tesir bırakan gelişmelerden biri olmuştur. Varlıklı bir aile içinde yetişmiş olmasına rağmen sonradan bu durumunun değişmesi, Carım’ı erken yaşta büyük sorumluluklar almaya ama aynı zamanda daha içine kapanık ve daha otoriter olmaya zorlamıştır.

Dışişlerindeki kariyerine kesintilere uğramakla birlikte Atatürk döneminde başlayan Fuat Carım, Milli Şef ve Demokrat Parti döneminde de farklı mevkilerde görev aldı. Ancak kariyerindeki yükseliş, II. Dünya Savaşı sonrasının soğuk savaş ortamında başladı. Dışişlerinin hızlı değişen havası Carım’ın da kariyeri üzerinde etkili olmuştur. Özellikle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye yakınlık ve onun taktirini kazanmak bu kariyerde fazlasıyla belirleyicidir. Carım, Demokrat Parti döneminde de mevkisini korudu. Özellikle Fathin Rüştü Zorlu ile olan yakınlığı kendisine kolaylık sağladı. Carım, 1960 Askeri darbesinden önce 1957’de yaş haddinden son görevi olan Brezilya Büyükelçiliği’nden emekli oldu.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

BOA, BEO./2858-214331-0 H-03-05-124
BOA, DH.MKT./2182-106/H.15-11-1316
BOA, DH.MKT./2577-154-0 H-11-10-1319
BOA., DH.MKT./2190-87-0 H.05-12-1316
BOA., Y.A.HUS/392-14-0/H.05.08.1316.
BOA., Y.PRKJ./37-108-0/H.13.07.1316.
BOA., ZB./327-79-0R-18-08-1324
BCA, 30-11-1-0/120-12-18/04.05.1938
BCA, 30-11-1-0/179-35-26/19.12.1945
BCA, 30-11-1-0/180-3-6/29.01.1946.
BCA, 30-11-1-0/193-23-15/25.0.8.1947
BCA, 30-18-1-2-/108-21-17/04.04.1945
BCA, 30-18-1-2/119-52-18/29.06.1949
BCA, 516-219441-21-30-63/09.06.1938

Kitap ve Makaleler

Adivar, Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitapevi, İstanbul 1992
Akal, Emel, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014
Akbulut, Erden-Tunçay, Mete, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)* TÜSTAV, İstanbul 2007
Akgül, Suat, "1949 yılında SSCB'de Öldürülen Diplomatik Kurye Yüzbaşı Fuat Güzaltan Olayı", <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/DEMOKRAS%c4%b0-SEMPZYUMU-%c3%96ZET-K%c4%b0TAP%c3%87I%c4%9el.pdf> (30.05.2020)
Anılar: Nail Çakırhan Söyleşisi; Haz. Erden Akbulut, TÜSTAV, İstanbul 2008
Ant, Metin, *50 Yılın Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1973
Aras, Tevfik Rüştü, *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003
Arı, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç, (1923-1925)* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003
Arzık, Nimet, *Tek At Tek Mızrak Anılar-2*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1984
Arzık, Nimet, *Tek At, Tek Mızrak Anılar-1*, Cilt:1; Kaynak Yayınları, İstanbul 1983
Avagyan, Arsen, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet İktidar Sisteminde Çerkesler*, Bilgi Yayınları, İstanbul 2004
Aydemir, İzzet, *Muhaceretteki Çerkes Aydınları*, b.y, Ankara 1991

Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt: 3, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1972

Aytaman, Reha, *Sinirli Yıllar (Dışişlerinde 42 Yıl)* Ad Yayıncılık, İstanbul 1996.

Berzeg, Sefer E., *Kafkasya Diasporası'nda Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü*, Nart Yayıncılık, Samsun 1995.

Berzeg, Sefer, *Kurtuluş Savaşında Çerkez Göçmenleri*, Cilt: 2, Nart Yayıncılık İstanbul 1990

Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1959

Birinci Dönem TBMM Milletvekillerinin Gelecekte Bekledikleri, TBMM Yayınları, Ankara 2004

Butbay, Mustafa, *Kafkas Hatıraları*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Cevdet Canbulat, TTK Yayınları, Ankara 2007

Can, Fahri, "Birinci Dünya Harbında Sonra İlk Milli Kuvvet Nasıl Kuruldu?", *Yakın Tarihimiz*, 1, No: 2(10 Mayıs 1962), s. 334

Can, Fahri, "Kuva-yı Milliye Ruhu", *Yakın Tarihimiz*, 1, No: 8 (19 Nisan 1962), s. 249-250

Carım, Fuat, *Dedikodulu Seyahat*, Akşam Matbaası, İstanbul 1930

Cebesoy, Ali Fuat, *Bilinmeyen Hatıraları: Milli Mücadele Hatıraları*, Editör, Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2001

Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002

Çağlar, Günay, "Hüsrev Bey Heyeti Nasihası (Nisan-Mayıs 1920)", s. 87-90 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20802> (Erişim tarihi 25.04.2020)

Çam, Yusuf, *Milli Mücadelede İzmit Sancağı*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2014

Çankaya, Ali, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, I. Cilt (1859-1968); Mars Matbaası, Ankara, 1969

Çetier, Yılmaz, *Nefes Nefes Bir Ömür*, Epsilon Yayınları, İstanbul 2006

Çölaşan, Emin, *Sor Bakalım*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1988

Demirel, Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet II. Grup*, İletişim Yayınları İstanbul 1995

Demirel, Ahmet, *İlk Meclisin Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010

Demirer, Mehmet Arif, *Fatin Rüştü Zorlu Gerçeği ve Türkiye İçin Çırpınışları*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2009

Dışişleri Bakanlığı 1967 Yılı, Yayına Hazırlayan: Hamid Aral, Ankara Basımevi, Ankara 1968,s. 973

Dışişleri Bakanlığı Yılı 1964-1965, Ankara Basımevi, Ankara, 1966

- Dikerdem, Mahmut, *Hariciye Çarkı*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989
- Dinamo, Hasan İzzettin, *Kutsal İsyân Milli Kurtuluş Savaşı'nın Gerçek Hikayesi*, Cilt: 7, May Yayınları, İstanbul 1967
- Efe, Ahmet, *Kuşçubaşı Eşref*, Bengi Yayınları, İstanbul 2007
- Enis, Reşat, *Kırmızı Karanfil*, Yordam Kitap, İstanbul 2006, s.86
- Er, Tayfun, *Erguvaniler Türkiye'de İktidar Doğanlar*, Duvar Yayınları, İzmir, 2007
- Erim, Nihat, *Günlükler (1925-1979)*, Haz. Ahmet Demirel, Cilt: I, YKY, İstanbul 2004
- Erkin, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar Yorumlar*, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987
- Erner, Erdem, *Davulun Sesi Dışişlerinde 44 Yıl*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1993
- Fortna, Benjamin C., *Kuşçubaşı Eşref, Efsane Teşkilatı Mahsusa Subayının Hayatı*, Çev. Selçuk Uygur Timaş Yayınları, İstanbul 20017
- Gingeras, Ryan, *Dertli Sahiller, Şiddet Etnisite ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu 1912-1923* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014
- Gide, F., "Osmanlı Devleti'nden Günümüze Çerkez Örgütlenmeleri, Geçmişten Geleceğe Çerkesler, 21. YY Çerkesler, Sorunlar ve Olanaklar Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı, Editörler: Sevda Alankuş, Esra Oktay Arı, Kafdav Yayınları, Ankara, 2011, s.347-356.
- Günver, Semih, *Garip Ada'nın Garip Eşeği Yaşanmış Öyküler*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1999
- Gürün, Kamuran, *Akıntıya Kürek: Bir Büyükelçinin Anıları*, Milliyet yayınları, İstanbul 1994
- Gürün, Kamuran, *Türk Sovyet İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991
- Hiçyılmaz, Ergün, *Gizli Belgelerle Çerkes Ethem*, Varlık Yayınları, İstanbul 1993
- Hiçyılmaz, Ergün, *Teşkilatı Mahsusa* Kaynak Yayınları, İstanbul 2014
- Hikmet, Nazım, *Yazıları*, Koza Yayınları, İstanbul 1976
- <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> (Erişim tarihi 25.04.2020)
- https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d01/SM_230_1_1.pdf (Erişim tarihi 25.04.2020)
- Hüsrev Gerede'nin Anıları, Kurtuluş Savaşı Atatürk ve Devrimler*, Haz.. Sami Önal, Literatür Yayınları, İstanbul 2002
- İzmit Milletvekilleri (1920-1927)*, Haz. Esmâ Torun, Sıdika Cebeci, Vasfi Korkmaz, Emin Çaycı, Kocaeli 2006
- Kısakürek, Necip Fazıl, "Son Moskof Marifeti", *Büyük Doğu*, Sayı: 14, 10 Haziran 1949

- Kozak, Nart, *Osmanlı Tarihinde İz Bırakan Çerkezler*, Neşa Ofset, İstanbul 2010
- Kuneralp, Zeki, *Sadece Diplomat*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1981
- Kuran, Ahmet Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013
- Kutay, Cemal, *Çerkez Ethem Dosyası*, 1. ve 2.cilt, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989
- Kutay, Cemal, *Osmanlı'da Cumhuriyete Yüz Yılımızda Bir İnsan Hüseyin Rauf Orbay(1881-1964)*, Kazan Yayıncılık, İstanbul
- Lütem, İlhan, *Erim'den Mektuplar*, Kurtiş Matbaası, İstanbul 1992
- Melek, Faik, *Hepsi Geldi Geçti Dışişlerinde 43 Yıl*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994
- Mumcu, Uğur, *40'lar Cadı Kazanı*, UMAG Yayınları, Ankara, 2018
- Ortaç, Yusuf Ziya, *Portreler*, Yeni Matbaa, İstanbul 1960
- Ortaylı, İlber, *Zaman Kaybolmaz*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008
- Öndeş, Osman, *Bin Renk Bir Ömür Sefire Emine Esenbel'in Anıları*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2004
- Özel, Sabahattin, *Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, Derin Yayınları, İstanbul 2009
- Özkan, Tuncay, *Bir Gizli Servisin Tarihi*, AD Yayıncılık, İstanbul 1999
- Safa, Peyami, "Bir Ölümün Son Tahlili", <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/29814/001516259006.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (30.05.2020)
- Sarı, Hüseyin, *Milli Mücadele'de Bolu*, Kemal Matbaacılık, Bolu 1995
- Sofuoğlu, Adnan, *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006
- Soysal, İlhami, *Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler*, Bengi Yayınları, İstanbul 2008
- Stoddard, Philip H., *Teşkilat-ı Mahsusa*, Çeviren: Tansel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul 2003
- Şehidoğlu, Süreyya, Eylül 1920 *Bakü Kurultayı ve Milli Mücadeleye Sağdan Soldan El koyma Çabaları*, Ofset Yayınları, İstanbul 1975
- Şener, Cemal, *Çerkez Ethem Olayı*, Okan Yayınları, İstanbul 1984
- Şimşir Bilal, "Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzyılında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri (1920-1950)" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 64-65-66, (Mart-Temmuz-Kasım 2006), Cilt:XXII, s.15-90
- Şimşir, Bilal N., *Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)* I. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 2000
- Şimşir, Bilal, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996

Şirin, Funda Selçuk, "1930 Türkiyesinde Bir Muhalefet Örneği: Hür Adam Gazetesi", *Tarihin Peşinde Dergisi*, Sayı: 23 (202), ss.99-140

Tevetoğlu, Fethi, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, Ayyıldız Matbaası, İstanbul 1967

Timuroğlu, Vecihi, *Yazınımızdan Portreler*, Başak Yayınları, İstanbul 1991

Topuz, Hıfzı, *Nişantaşı Anıları*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2010

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1978

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar, (1925-1936)*, BDS Yayınları, İstanbul 2009

Tuzcu, Aykut , "İtibar Ne Demektir", *Gaziantep Sabah Gazetesi*, 22 Aralık 2014

Türk İstiklal Harbi VI. Cilt İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974, Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cilt: II*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1998

Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923 Cilt:III, Haz. Fahri Çoker, TBMM Vakıf Yayınları, Ankara, yt,

Türkiye Yazarlar ansiklopedisi, Haz. İhsan Işık Elvan Yayınları, İstanbul, 2001

Tütengil, Cavit Orhan, *Temeldeki Çatlak*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1975

Uysal, Sermet Sami, *Şiire Adanmış Bir Yaşam: Yahya Kemal*, Bilge Sanat Yayınları, İstanbul 2006

Uysal, Sermet Sami, *Yahya Kemal'i Sevenler Derneği*, İstanbul, 1998, s. 239; Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2002

Ülkümen, Selahattin, *Selahattin Ülkümen'in Anıları Bilinmeyen Yönleriyle Bir Dönemin Dışışleri*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1993

Ünal, Muhittin, *Kurtuluş Savaşı'nda Çerkeslerin Rolü*, Cem Yayınevi, İstanbul 1996

Yalçın, Soner, Efendi: *Beyaz Türklerin Büyük Sırrı*, Cilt: 1 Doğan Kitap, İstanbul 2004

Yapıcı, Selim, "Kalem Tutan Bir Kuvvacı, Silahşör Bir Entelektüel: Mehmed Fuad Carım'ın (1892-1972) Kısa Hayat Hikâyesi", <http://okumakayricaliiktir.com/229/kalem-tutan-bir-kuvvacisilahsor-bir-entelektuelmehmed-fuad-carimin189219/yazi/> (Erişim Tarihi: 30.05.2020)

Yenibağçeli Şükrü Bey'in Hatıraları, Haz. Yaşar Semiz, Ömer Akdağ, Çizgi Kitapevi, Konya 2011

Yeşil, Ahmet, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, İstanbul 2002

Yılmaz, Mustafa, *Milli Mücadelede Yeşil Ordu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.